844 (2020-2021) – Nr. 13
ingediend op 28 maart 2022 (2021-2022)

Onderzoek

naar de aanpak van de met PFOS vervuilde gronden op de Oosterweelwerf
en de gevolgen voor de volksgezondheid

Verslag van de hoorzitting

namens de Onderzoekscommissie PFAS-PFOS
uitgebracht door Tinne Rombouts, Willem-Frederik Schiltz
en Mieke Schauvliege

van 30 augustus 2021
met Lucas Bergkamp

Documenten in het dossier:
844 (2020-2021) – Nr. 1: Motie
– Nr. 2 en 3: Amendementen
– Nr. 4: Tekst aangenomen door de plenaire vergadering van de motie
– Nr. 5 t.e.m. 12: Verslagen van de hoorzittingen

Vlaams Parlement

verzendcode: PFS

Samenstelling van de Onderzoekscommissie PFAS-PFOS:

Voorzitter: Hannes Anaf.

Vaste leden:
Koen Daniëls, Piet De Bruyn, Andries Gryffroy, Joris Nachtergaele, Freya Perdaens;
Bart Claes, Chris Janssens, Stefaan Sintobin;
Stijn De Roo, Tinne Rombouts;
Gwenny De Vroe, Willem-Frederik Schiltz;
Imade Annouri, Mieke Schauvliege;
Hannes Anaf.

Toegevoegde leden:
Jos D'Haese.

Op 16 juni 2021 nam het Vlaams Parlement een motie aan tot uitoefening van het recht van onderzoek naar de aanpak van de met PFOS vervuilde gronden op de Oosterweelwerf en de gevolgen voor de volksgezondheid. De installatievergadering van de onderzoekscommissie vond plaats op 25 juni 2021. Haar opdracht liep tot 31 januari 2022 en werd op 26 januari 2022 verlengd tot 18 maart 2022. In deze periode werd een reeks openbare hoorzittingen gehouden met experten en getuigen.

Hoorzittingen met experten:

2 juli 2021	Jacob de Boer en Wim De Coen
2 juli 2021	Nicolas van Larebeke, Jamie C. De Witt, Greet Schoeters en Ilse Loots
9 juli 2021	Juan D. Piñeros Garcet, Jan de Vos en William Leys
9 juli 2021	Arjen Wintersen
16 juli 2021	Karl Vrancken, opdrachthouder
20 augustus 2021	Karl Vrancken, opdrachthouder
27 augustus 2021	Isabelle Larmuseau en Geert Van Calster
27 augustus 2021	essenscia, VVP en VVSG
30 augustus 2021	Lucas Bergkamp

Hoorzittingen met getuigen:

3 september 2021	3M
6 september 2021	vakbondsafvaardiging en arbeidsgeneeskundige dienst van 3M
15 september 2021	THV RoTS
24 september 2021	Lantis
1 oktober 2021	OVAM
8 oktober 2021	Departement Omgeving, afdeling GOP
15 oktober 2021	Departement Omgeving, afdeling Handhaving
22 oktober 2021	VMM
29 oktober 2021	VITO
29 oktober 2021	Jan Tytgat
8 november 2021	agentschap Zorg en Gezondheid
19 november 2021	Departement Mobiliteit en Openbare Werken
19 november 2021	Grondbank vzw
26 november 2021	THV RoTS, Lantis en Jan Tytgat
3 december 2021	3M
10 januari 2022	gemeente Zwijndrecht
14 januari 2022	provincie Antwerpen
14 januari 2022	stad Antwerpen
17 januari 2022	bevoegde ministers uit de zittingsperiode 2014-2019
21 januari 2022	André Van de Vyver en Jan Van Rensbergen
24 januari 2022	bevoegde ministers uit de zittingsperiode 2019-2024
7 februari 2022	OVAM, de voogdijminister en de ministers bevoegd voor Mobiliteit en Openbare Werken en Omgeving uit de zittingsperiode 2014-2019

Op basis van deze hoorzittingen werd door de Onderzoekscommissie PFAS-PFOS een eindverslag opgesteld.

Hierna volgt het tussentijdse verslag van de hoorzitting van de Onderzoekscommissie PFAS-PFOS van 30 augustus 2021 over de aansprakelijkheidsproblematiek met focus op milieuaansprakelijkheid, vergunning en overeenkomst met Lucas Bergkamp (professor em., Ph.D., M.D., J.D., LL.M., Senior Policy Advisor, arts en jurist).

Het verslag van deze hoorzitting is een geredigeerd woordelijk verslag dat aan de expert ter goedkeuring werd voorgelegd.

De presentatie is terug te vinden op de dossierpagina van dit document op www.vlaamsparlement.be.

Verslag van de hoorzitting van 30 augustus 2021
met Lucas Bergkamp

De voorzitter: Collega's, we gaan van start met het openbare gedeelte van de vergadering. De laatste weken zijn er al heel wat hoorzittingen geweest over de PFAS-problematiek en de aspecten die ermee te maken hebben. Deze namiddag hebben we de laatste hoorzitting met een expert, professor Lucas Bergkamp. We zullen het hebben over aspecten die te maken hebben met milieuaansprakelijkheid, vergunning en overeenkomst. Vanaf vrijdag 3 september schakelen we over op de getuigenissen. Het is vandaag dus voorlopig de laatste zitting met een expert.

Ik geef graag het woord aan professor Bergkamp. Ik denk dat zijn presentatie ongeveer 45 minuten gaat duren en we zullen de timing proberen te bewaken. Nadien kunnen de commissieleden vragen stellen. Er zal uiteraard voldoende ruimte zijn voor vraag en antwoord.

Lucas Bergkamp: Ik dank u voor de uitnodiging.

Mijn presentatie gaat over milieuaansprakelijkheid en de invloed van vergunning en overeenkomst op die milieuaansprakelijkheid. Milieuaansprakelijkheid is een vrij breed begrip. Ik ga er zo meteen nog iets meer over zeggen. Ik zal mijn presentatie indelen in zes delen. Eerst geef ik wat algemene opmerkingen bij milieuaansprakelijkheid. Dan ga ik meer specifiek in op het Europese en nationale milieuaansprakelijkheidsrecht in algemene zin. Nadien ga ik specifiek in op vergunning en hoe de vergunning zich verhoudt tot burgerrechtelijke aansprakelijkheid. In punt 4 doe ik dat voor overeenkomst en in hoeverre die de burgerrechtelijke aansprakelijkheid kan beïnvloeden. Er werd mij ook de vraag voorgelegd in hoeverre asymmetrie van kennis – verschillen in kennis tussen bijvoorbeeld overheidsinstanties en private personen of tussen private personen onderling – zou kunnen leiden tot aansprakelijkheden die anders niet zouden bestaan. Uiteindelijk trek ik een aantal zeer algemene conclusies.

Eerst heb ik het over milieuaansprakelijkheid. We spreken dan over aansprakelijkheid voor milieuschade. Dit omvat niet alleen bodemverontreiniging – dit is uiteraard een veel voorkomende en waarschijnlijk de meest voorkomende vorm van milieuschade – maar ook gezondheidsschade. Gezondheidsschade is schade die indirect ontstaat aan de gezondheid als gevolg van milieuverontreiniging. Milieuaansprakelijkheid omvat uiteraard ook natuurschade – daar zal ik dieper op ingaan bij het bespreken van de Europese richtlijn – en de daaraan gerelateerde economische schade. Al die zaken die ik zonet heb genoemd, resulteren uiteindelijk ook in economische schade.

Gezondheidsschade betekent vaak indirecte blootstelling van de mens aan, in het algemeen, chemische stoffen die in het milieu terecht zijn gekomen. Men kan dan denken aan bijvoorbeeld ziekten die ontstaan of worden bevorderd door blootstelling aan chemische stoffen. Men kan ook denken aan verhoogde risico's op bepaalde afwijkingen waardoor men regelmatige check-ups nodig heeft om na te gaan hoe de gezondheid zich ontwikkelt en of er reden tot ingrijpen is.

Juridisch gezien, spreekt men over drie vormen van aansprakelijkheid: administratiefrechtelijke, strafrechtelijke en burgerrechtelijke aansprakelijkheid. Vandaag zullen we het voornamelijk hebben over burgerrechtelijke aansprakelijkheid, dus privaatrechtelijke aansprakelijkheid. Het wordt ook wel het civiele recht genoemd. Het gaat hier dus over aansprakelijkheid in de relaties tussen overheden en private personen, maar ook tussen private personen onderling. Soms worden in dit verband ook mensenrechten genoemd. Dat ziet men bijvoorbeeld in de klimaatdiscussie, waar het recht op leven wordt ingeroepen. Op dit moment is er in algemene zin geen sprake van een recht op een schoon milieu of een gezond milieu, maar er wordt wel gewedijverd om een dergelijk recht

uiteindelijk erkend te krijgen. Dat zou dan invloed kunnen hebben op de manier waarop men milieuaansprakelijkheid gaat beoordelen.

Er zijn veel regels die relevant zijn voor de beoordeling van milieuaansprakelijkheid. Er zijn de internationale verdragen zoals de Stockholm Convention die betrekking heeft op POP's en dateert van 2001. POP's zijn persistant organic pollutants. Het begon destijds met de zogenaamde 'dirty dozen' en de lijst is sindsdien uitgebreid. Er zijn meer en meer stoffen onder de scope van die conventie gebracht, met als doel stoffen uit te faseren alsook restricties op te leggen.

Ook de Europese Unie heeft regels die relevant zijn voor milieuaansprakelijkheid. Ik kom daar zo meteen op terug. Sommige van die regels hebben een directe werking zoals de REACH-verordening (Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals). Sommige zijn richtlijnen die in het algemeen geen directe werking hebben, maar ook relevant kunnen zijn, zoals de Afvalrichtlijn en de richtlijn Milieuaansprakelijkheid.

Uiteraard zijn er op het vlak van lidstaten en overheden op lagere niveaus allerhande regels die ook relevant zijn in dit verband.

Daarnaast zijn er nog vergunningen en administratiefrechtelijke regels die invloed hebben op die aansprakelijkheid en overeenkomsten, onder andere overeenkomsten van dading of overeenkomsten van vrijwaring. Straks spreek ik daarover meer in detail.

Het privaatrecht kijkt niet alleen naar de wettelijke regels of regels uitgevaardigd door de overheid, maar ook naar andere bronnen die normen kunnen genereren, bijvoorbeeld richtlijnen van industrie of andere private organisaties of richtlijnen van overheden. Het is geen dwingend recht, maar richtlijnen die een bepaalde richting aangeven voor de omgang met een probleem.

Praktijken worden ook steeds belangrijker, met name de 'best practices'. Het is een beweging die tracht om voor veel zaken die te maken hebben met milieubescherming, best practices te identificeren en in kaart te brengen.

Er is ook nog het beleid van vennootschappen, die regelmatig verdergaan dan wat de wet vereist of wat specifieke richtlijnen vereisen. Vennootschappen leggen soms ook verklaringen af en voeren 'corporate policies' uit die in dit verband ook relevant kunnen zijn.

Publiekrecht is dus vaak van belang, maar men moet het altijd zien in de context van privaatrechtelijke regels.

We spreken over bodem- en grondwaterverontreiniging en over gezondheidsschade en schade aan de natuur. In het algemeen is dat een materie die nogal complex is, zowel op het vlak van de toepasselijke regels – welke norm moet er worden toegepast en hoe kan men die norm 'vinden', de rechtsvinding? – als op feitelijk vlak. De feiten zijn altijd ingewikkeld, omdat dit soort voorvallen in het algemeen geen duidelijke oorzaak hebben. Het wordt nog gecompliceerder wanneer men spreekt over voortdurende of langdurende verontreiniging, verontreiniging die zich over langere periodes heeft uitgestrekt, want dan heeft men te maken met wijzigingen in de regels, met multicausaliteit: er zijn meerdere bronnen voor dezelfde verontreiniging. Er zijn bewijsproblemen, verjaringsproblemen enzovoort.

Voor bodem- en grondwaterverontreiniging is het nuttig om nog even te wijzen op de administratiefrechtelijke implicaties. In het administratieve recht is hiervoor een uitgebreid regime, ook in Vlaanderen. Het werkt met allerlei waarden die bij overschrijding kunnen leiden tot verdere plichten, zoals een saneringsplicht. Daarbij speelt het type van de bodem en het gebruik ervan een rol. Het principe is in het algemeen dat men streeft naar een multifunctionaliteit van de bodem: men moet de bodem voor meerdere doeleinden kunnen blijven gebruiken.

Een vraag die soms opkomt, is: wanneer men bodemsanering heeft uitgevoerd en men van de overheid een saneringsattest heeft gekregen, kan men dit dan inzetten om op die grond niet meer civielrechtelijk aansprakelijk te kunnen worden gesteld? En jegens wie zou men dit argument kunnen aanvoeren?

We spreken vaak over chemische stoffen. Ook de commissie onderzoekt een bepaald type van chemische stoffen. Die stoffen zijn vaak de oorzaak van milieuschade. Het is misschien nuttig om te wijzen op het verschil tussen emissienormen en kwaliteitsnormen, waarmee u zeer waarschijnlijk bekend bent. Het is de vraag of een bepaald bedrijf dat een emissienorm opgelegd heeft gekregen, waaraan weliswaar wordt voldaan maar waarvan het bedrijf weet dat de kwaliteitsnormen worden overtreden, nog steeds gerechtigd is om toch die emissies op dat niveau vol te houden.

De regulering van chemische stoffen is vrij intens. De levenscyclus van chemische stoffen is vrij intens geregeld. Het zijn zware regels met allerlei verplichtingen. Die regulering is voor een deel van vrij recente datum, maar ook in het verleden bestonden er al regels die het in goede banen probeerden te leiden.

Wanneer chemische stoffen afval worden, zijn de afvalwetten van toepassing. In het Afvalstoffendecreet staat dat het beheer van materiaalkringlopen en afvalstoffen geen gevaar mag opleveren voor de gezondheid van de mens en geen nadelige gevolgen mag hebben voor het milieu: zonder risico voor de natuur. Over vervuilde grond is er naar aanleiding van een Belgische zaak die voor het Europees Hof eindigde, een hele discussie geweest. Vervuilde grond in situ wordt niet beschouwd als afval; uitgegraven vervuilde grond wel.

Ik heb nog een paar opmerkingen over de classificering en regulering van chemische stoffen. Chemische stoffen zijn op Europees niveau gereguleerd via onder andere de REACH-verordening, maar ook via de CLP-verordening (Classification, Labelling and Packaging). Op grond van die regels worden stoffen ingedeeld in allerlei categorieën. CMT-stoffen zijn de carcinogene, mutagene en teratogene stoffen, kortweg kankerverwekkende stoffen. PBT-stoffen zijn persistente, bioaccumulatieve en toxische stoffen. Stoffen die als vPvB of 'very persistent and very bioaccumulative' worden gekwalificeerd zijn niet toxisch, maar zeer persistent en zeer biocaccumulatief.

Stoffen worden ingedeeld op basis van diertesten. Bij ecotoxiciteit wordt er getest op aardwormen, bij watertoxiciteit op vissen. Wat de mens betreft, wordt de toxiciteit over het algemeen beoordeeld aan de hand van dierproeven of equivalenten van dierproeven die zijn goedgekeurd voor de mens. De vraag is welke dieren het meest representatief zijn voor de mens, want men kan niet elk dier beschouwen als representatief voor de mens. Sommige dieren zijn meer representatief voor bepaalde aspecten van de menselijke gezondheid dan andere. Dat kan verschillen per parameter waarnaar men kijkt.

In steeds grotere mate wordt er ook gekeken naar mobiliteit van stoffen, wat relevant is voor de verspreiding. Vandaar dat deze overweging steeds meer gewicht krijgt bij indelingen van stoffen. Hoe meer een stof zich verspreidt, hoe meer die wordt verdund als er niets bij komt. Misschien komt men daardoor onder bepaalde biologische drempels waardoor er geen problemen zijn. Maar mobiliteit kan ook leiden tot een ongewenste verspreiding, waardoor men problemen voor het milieu kan verwachten of zelfs voor de menselijke gezondheid.

Een nieuwe categorie die recent is toegevoegd, is die van de endocrine disrupting chemicals (EDC's). Het zijn chemische stoffen die het hormoonsysteem van het menselijk lichaam beïnvloeden. Aan die stoffen wordt steeds meer aandacht besteed.

Het vermogen om de aanwezigheid van stoffen vast te stellen, wordt steeds groter. Het is steeds makkelijker om een stof te vinden in bijvoorbeeld de bodem of in water. Dat komt omdat detectielimieten steeds lager worden. Eerst zat men aan parts per million (ppm), nu aan parts per billion (ppb). Men kan steeds verder zakken en steeds beter zien of een

bepaalde molecule aanwezig is. Het gevolg daarvan is dat men nu vaak situaties heeft waarin men kan vermoeden, of zelfs min of meer al is vastgesteld, dat de biologische drempels voor een respons op die stof, hoger liggen dan de detectielimiet. Wanneer dat zo is, stelt men vast dat een stof aanwezig is, maar het wil niet zeggen dat de aanwezigheid van die stof – op dat niveau tenminste – ook tot biologische effecten zal leiden. De waarden in de regelgeving zijn lager dan biologische drempels, want men wil een behoorlijke veiligheidsmarge in acht nemen. In het algemeen is het zinvol om niet precies op die drempel te willen balanceren, want dan loopt men de kans dat men problemen gaat krijgen.

Voor sommige stoffen, zoals CMT-stoffen, wordt het LNT-model (linear no-threshold) gehanteerd. Deze modellen zeggen dat de 'dose-response' lineair is. De dose-response is de concentratie van de stof, de mate van blootstelling aan de stof en de reactie van de biologie van een mens of van een dier op die stof. Het is een rechte lijn die wordt voorgesteld als beginnende in het punt 0. Zodra er meer dan 0 is, wordt verondersteld dat er al een effect is. Dat effect kan niet echt biologisch worden aangetoond of bewezen, maar het is een hypothese die wordt gemaakt in zo'n LNT-model. Die modellen leiden er uiteraard toe dat men altijd wil streven naar een waarde die zo dicht mogelijk bij 0 ligt en liefst beneden de detectiewaarde blijft. Dat wil niet zeggen dat men met een hogere waarde wel effecten zou kunnen hebben.

De indeling van de stoffen gebeurt op basis van 'hazard', intrinsiek gevaar. Het is een gevaar dat optreedt in een bepaalde context, zonder rekening te houden met blootstelling. Het is dus een soort van laboratoriumgevaar dat men detecteert. Om te komen tot een risico, moet er blootstelling aan de stof zijn en bovendien blootstelling boven de biologische drempel. Het LNT-model wordt dus niet gehanteerd in de werkelijkheid, omdat het nogal tot zware consequenties leidt. Men zou dan voor heel veel stoffen naar per definitie 0 moeten streven en dat is nogal moeilijk.

De Europese Milieuaansprakelijkheidsrichtlijn heeft betrekking op milieuschade: schade aan de natuur, schade aan water en bodemschade. De exploitant, vaak tevens de vergunninghouder, is de aansprakelijke persoon. Hij is aansprakelijk voor de milieuschade veroorzaakt door beroepsactiviteiten, een lange lijst van activiteiten die zijn opgesomd in een bijlage. Het zijn veelal grotere industriële sites en bedrijfsactiviteiten die hieronder vallen. Men noemt ze ook risico-inrichtingen.

Daarnaast is er een systeem van schuldaansprakelijkheid. Dat geldt voor de exploitant van iedere andere beroepsactiviteit, beperkt tot schade aan de natuur. Er is een uitzondering voor een diffuse verontreiniging waarbij er geen oorzakelijk verband is tussen de schade en de activiteiten van individuele exploitanten.

Ook bodemschade valt onder die richtlijn. Bodemschade wordt nogal globaal gedefinieerd als bodemverontreiniging met een aanmerkelijk risico voor negatieve effecten op de menselijke gezondheid. De lidstaten zijn heel vrij om dit verder uit te werken. De menselijke gezondheid speelt een belangrijke rol bij het evalueren en herstellen van milieuschade, maar gezondheidsschade zelf is niet gedekt door het Europese regime.

De Europese richtlijn zegt ook nog iets over vergunningen. Een vergunning kan door de lidstaten worden beschouwd als een uitzondering op de aansprakelijkheid. De exploitant heeft dan geen plicht tot het dragen van de kosten voor herstelmaatregelen. Er is dus wel medewerking aan de herstelmaatregelen, maar men hoeft geen kosten te dragen. Men moet wel twee dingen bewijzen. Men moet bewijzen dat men niet in gebreke is gebleven of nalatig is geweest. Dat is een beetje vergelijkbaar met de norm die we straks zullen bespreken in het kader van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid. En men moet ook bewijzen dat de milieuschade veroorzaakt is door een emissie of gebeurtenis die uitdrukkelijk is toegestaan, in overeenstemming met de voorwaarden van de vergunning. Het zijn strikte eisen.

Eenzelfde soort strikte voorwaarde is er ook bij het verweer dat in het Engels wordt aangeduid als 'state of the art', de stand van de wetenschappelijke en technologische kennis. Men stelt dan dat men niet wist dat die bepaalde emissie of bepaalde activiteit schadelijke effecten op het milieu kon hebben en dat men dat ook niet kon weten op grond van de stand van de wetenschap. Ook hier moet men bewijzen dat men niet in fout is en men moet de state of the art aantonen.

Wat betreft de temporele werkingssfeer, is de richtlijn niet van toepassing op schade in het verleden, voor de inwerkingtreding van de richtlijn op 30 april 2007. Er is een systeem voorzien waarin men gemengde verontreiniging kan opsplitsen. Ik ga daar verder niet op in. Er is ook een algemene uitzondering voor schade die meer dan 30 jaar geleden is aangericht.

Het nationale recht mag verder gaan dan wat de richtlijn zegt. Op nationaal niveau kunnen er strengere regels zijn. Ook belangrijk is dat de richtlijn niet van toepassing is en rechten onverlet laat die men heeft op grond van het civiele recht. In België gaat het over de onrechtmatige daad.

Het civiele recht voor milieuschade is voornamelijk nationaal recht. Men heeft dan vooral te maken met open normen van het civiele recht, zoals schuld of fout. Die moeten worden ingevuld, maar daar ga ik straks op in. Er zijn meerdere belangrijke vormen van aansprakelijkheid. Schuldaansprakelijkheid vereist schuld die schade veroorzaakt. Er is dus schuld, schade en een causaal verband tussen schuld en schade. Risicoaansprakelijkheid vereist alleen dat de schade is opgetreden en dat er een causaal verband is tussen een bepaalde zaak of een bepaalde persoon of een bepaalde activiteit en de schade, zonder dat er sprake hoeft te zijn van schuld. Dit wordt ook 'no-fault liability' genoemd: geen schuldaansprakelijkheid.

De schuld vertaalt zich in een zorgplicht, een plicht om te voldoen aan een bepaalde maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm. Daar kom ik uitgebreid op terug.

Voor de burgerlijke rechter is het altijd de vraag hoe hij in een concreet geval de zorgplicht zal invullen. Dat is een van de belangrijkste punten in een civiel geding, want daarmee staat of valt de zaak. Het wil niet zeggen dat het gedaan is zodra men de zorgplicht aantoont, want schade en causaal verband moeten ook nog worden aangetoond, maar het is vaak een eerste drempel, die bijzonder lastig kan zijn. De zorgplicht moet men invullen aan de hand van bijvoorbeeld publiekrechtelijke en administratieve regels. Men kan verwijzen naar vergunningen en relevante bepalingen van vergunningen. Interessant in dit verband is dat die vergunningen zelf ook weer allerlei zorgplichten opleggen, net zoals publiekrechtelijke regels. Zorgplicht vindt men dus niet alleen in het civiele recht, waar zorgplicht nog altijd in zekere zin moet worden gevonden, maar ook in het publieke recht en in vergunningen worden vaak zeer specifieke zorgplichtregels neergelegd. Het is altijd handig als men in eerste instantie daarbij zou kunnen aanknopen voor het invullen van de civielrechtelijke norm.

In sommige vergunningen komen voorschriften voor die bijzonder algemeen zijn en daardoor handig in het kader van civielrechtelijke procedures. Ik denk daarbij aan bepalingen die zeggen dat men de site moet herstellen in de oude toestand zodra men zijn activiteiten wijzigt of staakt. Of een bepaling die zegt dat men de vergunning krijgt, maar dat dit geen nadelige invloed mag hebben op het omringende milieu, op de site zelf enzovoort. Dat soort bepalingen zijn open normen die ook in vergunningen te vinden zijn en ze kunnen vaak nuttig zijn om in acht te nemen in het kader van de civielrechtelijke aansprakelijkheid. Er zijn ook invloeden van burgerrechtelijke overeenkomsten, maar daar zal ik straks iets over zeggen.

Allerlei andere normen kunnen worden gedistilleerd uit bijvoorbeeld verklaringen van ondernemingen, het beleid van ondernemingen, best practices enzovoort. Veel vennootschappen doen tegenwoordig ook vaak beloften over de wijze waarop zij wensen

te opereren: 'social license to operate'. Om die social license to operate te bekomen, doen ze toezeggingen over hoe ze hun activiteiten zullen beheren om te voorkomen dat die nadelige effecten zullen sorteren. Ook toewijding aan zaken zoals maatschappelijk verantwoord ondernemen, ketenaansprakelijkheid en 'product stewardship' kunnen zo relevant zijn bij de invulling van civielrechtelijke normen.

Het definiëren van zorgplichten is vaak complex bij historische verontreiniging, omdat de regels in de loop der tijd gewijzigd zijn. Men spreekt meestal over zaken die over een lange periode hebben plaatsgevonden. Er waren toen andere regels. De cruciale vraag is vaak of er al een civielrechtelijke plicht en norm waren waarnaar men kan verwijzen voordat er publiekrechtelijke regels waren uitgevaardigd. In dat verband komt men dan te spreken over de state of the art: was er wetenschap die wees in een bepaalde richting? Was de beste beschikbare wetenschap al zo ver ontwikkeld dat men kan zeggen dat er bepaalde risico's aan de activiteit waren verbonden? Zo ja, had men op die grond dan maatregelen moeten nemen? Er is ook nog zoiets als de 'state of the industry'. Dit gaat niet zozeer over de wetenschap, maar over de gebruiken van bedrijven binnen bepaalde industrietakken. Wanneer in een bepaalde bedrijfstak een bepaalde best practice wordt gevolgd, kan die best practice civielrechtelijk tot norm worden verheven. Wat de beste bedrijven doen, kan dan worden gebruikt als norm in het civiele recht om te zeggen dat iedereen dit zou moeten doen.

Het specifieke probleem is hoe te bepalen wanneer die zorgplicht ontstond, op welk moment in de tijd. Wat hield die zorgplicht precies in? Er stelt zich vaak een probleem wat in het publiek recht wordt aangeduid als de 'best available technology not entailing excessive cost' (BATNEEC). U kent dit waarschijnlijk wel. Ik weet niet hoe de afkorting in het Nederlands precies luidt: de beste beschikbare technologie die geen excessieve kosten met zich meebrengt. Het probleem is vaak dat men moet nagaan wat de beste beschikbare technologie (BBT) is, maar dat het nattevingerwerk wordt als het gaat over de beoordeling of kosten excessief zijn. Men weet niet altijd precies wat de kosten zullen zijn van activiteiten. Het is een grote onzekere factor. Achteraf kan men zulke beslissingen vaak ter discussie stellen om aan te tonen dat kosten buiten beschouwing zijn gelaten die wel hadden moeten worden betrokken, waardoor de kosten van de preventieve maatregelen bijvoorbeeld relatief gering waren.

Ik geef een voorbeeld uit Nederland. Over het probleem van de historische verontreiniging zijn uitgebreide rechtszaken gevoerd. Op een gegeven moment heeft de hoogste rechter in Nederland de beslissing genomen dat ondernemingen sinds een specifieke datum, namelijk 1 januari 1975, konden weten dat de staat zich zou bekommeren om vervuilde bodems. Het interessante is dat de rechter een specifieke datum heeft neergelegd en dat was volgens de Hoge Raad der Nederlanden nodig voor de rechtszekerheid. Zo heeft de rechter in feite een zorgvuldigheidsnorm gecreëerd die de staat beschermt tegen bodemverontreiniging. Latere procedures gingen dan over de vraag of die norm alleen gold 'on site' of ook 'off site'. Het is erop neergekomen dat die norm geldt zowel on site als off site. De norm geldt dus in het algemeen, ook als men afval stuurt naar een stort dat niet op zijn eigen site ligt. De Hoge Raad heeft dit bepaald op basis van parlementaire debatten waarin die zorgen werden geuit. Men heeft dus gekeken naar het moment dat het parlement over deze problematiek begon te spreken en die datum genomen als datum waarop bedrijven hadden kunnen weten dat de staat zich dit belang aantrok. De rechter in Nederland heeft ook een uitzondering gelaten voor situaties waarin men kan aantonen dat een onderneming ook voor die datum kon weten dat de staat kosten zou moeten maken. In dat geval kan die onderneming alsnog aansprakelijk worden gesteld. Het is volledig in het midden gelaten hoe dat zou moeten worden aangetoond, maar het is wel geprobeerd in bepaalde rechtszaken. Als men dit vergelijkt met de definitie van historische bodemverontreiniging in de Vlaamse regulering, dan ziet men dat daar de datum geldt van 29 oktober 1995. Dat laat natuurlijk onverlet dat een civiele rechter een andere datum zou kunnen vinden voor de civielrechtelijke aansprakelijkheid.

Het ontstaan van zorgplicht in de tijd is in functie van beschikbare informatie, die de belangrijkste factor is en veel van de rest bepaalt. Ook welke belangen precies worden beschermd en welke groep door de norm wordt beschermd, kan een rol spelen. Daar ziet men het verschil tussen gezondheid en economische schade, waarbij gezondheid in feite een hoger belang zou zijn en eerder zou moeten leiden tot preventie dan uitsluitend economische schade. Ook het beoogde doel en de mogelijkheden tot preventie zijn belangrijke factoren.

De inhoud van de zorgplicht is om te beginnen totaal ongedefinieerd voor civiele rechters. Zorgplicht kan van alles inhouden. Straks zal ik specifiek spreken over informatie- en onderzoeksplicht. Het kan ook gaan over de plicht tot het onmiddellijk nemen van bepaalde maatregelen, bijvoorbeeld in het geval van een 'spill'. Er gebeurt bijvoorbeeld een ongeluk op de site waarbij een grote hoeveelheid stoffen in het milieu terechtkomt. Dan is het bedrijf verplicht om daar iets aan te doen en zo snel mogelijk te voorkomen dat die stoffen in het milieu terechtkomen door er bijvoorbeeld bepaalde absorbenten aan toe te voegen waardoor die stoffen worden gebonden aan die absorberende substanties. Het kan gaan over een saneringsplicht, over een plicht tot monitoring door regelmatige metingen, over een plicht om verdere verspreiding tegen te gaan. Men weet dat de site is vervuild en dat men de plicht tot sanering heeft, maar desondanks kan men civielrechtelijk wel een plicht hebben om die site in de gaten te houden en mogelijk ook een plicht om te voorkomen dat er verdere verspreiding optreedt van een bepaalde verontreiniging. Men heeft dan een soort van privaatrechtelijk bodemvervuilings- en beheersplan.

Een belangrijke vraag is welke informatie er voor de onderneming beschikbaar was. Als men die vraag moet beoordelen, is het in eerste instantie van belang wat men in acht gaat nemen en wat men in de analyse gaat betrekken. Kijkt men alleen naar België of naar de hele Europese Unie of zelfs naar de hele wereld? Waarom is dat de juiste manier om te kijken naar de informatie die beschikbaar was? Als men over een klein bedrijf spreekt, ligt het niet voor de hand dat men Amerikaanse wetenschappelijke literatuur die gepubliceerd is in een vrij moeilijk toegankelijk blad, zou gebruiken om aan te tonen dat een klein bedrijf in België zou moeten weten dat er een bepaald risico bestond. Spreekt men daarentegen van een grote internationale onderneming met toxicologen en wetenschappelijk personeel in dienst, dan kan het antwoord op die vraag totaal anders zijn.

We gaan nu kijken naar vergunning. Er is een algemene schuldaansprakelijkheid met de schending van de zorgplicht. Dit is middelenverbintenis en geen resultaatsverbintenis. Er kan ook mogelijk risicoaansprakelijkheid zijn voor bepaalde gebrekkige zaken. In het Belgische privaatrecht kan de verontreinigde grond ook als een gebrekkige zaak worden beschouwd. Er is geen fout vereist, het is een resultaatsverbintenis en verontreinigde grond zelf kan dus ook een gebrekkige zaak zijn. Er zijn ook regels over burenhinder, productaansprakelijkheid en speciale nationale en regionale milieuaansprakelijkheidsregelingen die ik buiten beschouwing laat omdat ze binnen de taak van de commissie niet relevant zijn.

Voor de vergunning en het naleven van voorschriften is de algemene regel dat het de vergunninghouder niet bevrijdt van civielrechtelijke aansprakelijkheid, maar wel van strafrechtelijke of administratiefrechtelijke aansprakelijkheid. Er moet een duidelijk onderscheid worden gemaakt. Voldoen aan de vergunning, is bevrijding van strafrecht en administratief recht, maar niet van civiel recht. Dat is het uitgangspunt. De onderneming blijft dus aansprakelijk, ook al heeft ze alle vergunningen die vereist zijn en voldoet ze aan alle voorschriften vervat in die vergunningen. De vraag is dan in hoeverre de aansprakelijkheid altijd los kan worden gezien van de vergunning en de vergunningsvoorschriften. Ik kom daar meteen kort op terug. De civiele rechter heeft de vrijheid en de bevoegdheid om vergunningsvoorschriften te interpreteren, hoewel ze zijn uitgevaardigd door een administratieve overheid.

De vergunning heeft mogelijk wel invloed op sancties en herstelmaatregelen. Als iemand een vergunning heeft, is het niet logisch dat de burgerlijke rechter kan bevelen om de

activiteit stil te leggen. Dat zou onmiddellijk de vergunning van de vergunninghouder vernietigen. Die sanctie wordt in het algemeen door de burgerlijke rechter niet opgelegd en wordt beschouwd als een sanctie die niet mogelijk is onder het civiele recht. Men spreekt in het algemeen over een geldelijke schadeloosstelling of de rechter kan een aanvullende voorwaarde of maatregel opleggen aan de betreffende activiteit.

Het naleven van de vergunning is een minimumvoorwaarde voor aansprakelijkheid, indien de vergunde activiteit schade heeft veroorzaakt. Er zijn nog mogelijke uitzonderingen in geval van overmacht, bijvoorbeeld een zware storm die het bedrijf niet had kunnen voorzien, maar waardoor bepaalde schade wordt veroorzaakt.

Het niet hebben van een vereiste vergunning of het niet voldoen aan de voorschriften, kan leiden tot aansprakelijkheid. Daarmee staat in principe de fout vast. Het geschonden voorschrift hoeft niet te strekken tot bescherming van het belang dat het slachtoffer in dit verband inroept. Het is anders in het Nederlandse recht. In het Belgische recht geldt de 'Schutznorm'-theorie niet. In het Duitse recht is dit wel zo en het Nederlandse recht heeft het overgenomen, maar het Belgische niet. Ook al beschermt het voorschrift dat geschonden is bijvoorbeeld niet primair de gezondheid van de mens, kan iemand die gezondheidsklachten heeft ervaren door de schending van het voorschrift, toch die norm inroepen. Deze Schutznorm-theorie ontbreekt in het Belgische recht. Het niet-naleven van een bepaald voorschrift is niet per definitie de oorzaak van schade; het moet apart worden bekeken. Daar komt dan de causaliteitsleer om de hoek kijken, waarbij begrippen zoals 'conditio sine qua non' en 'equivalentieleer' met mogelijke verbrekingen komen kijken om het causaal verband vast te stellen.

De vraag wordt gesteld of de relatie tussen aansprakelijkheid en vergunning toch niet zo moet worden gezien dat in bepaalde gevallen een vergunning wel degelijk een rechtvaardigingsgrond kan opleveren. Het gaat dan over zeer gedetailleerde en uitgebreide vergunningsvoorschriften die eigenlijk alles regelen, waardoor men kan zeggen dat er voor additionele normen uit het civiele recht geen plaats meer is. Het gaat vaak over grondige en zorgvuldige vergunningsprocedures waarbij ook de mogelijke slachtoffers kunnen deelnemen aan die procedures. Die belangen worden specifiek door de overheden meegenomen in de vergunningstoekenning. Daarnaast kan men uitzonderlijk ook te maken hebben met instemming van gelaedeerden met vergunningsvoorwaarden.

Als men in deze situatie kijkt naar vergunning en of dat exoneratie van aansprakelijkheid moet opleveren, zou men mogelijk tot het antwoord kunnen komen dat dat toch wel het geval is: ofwel direct via exoneratie ofwel dat men zegt dat er eigenlijk civielrechtelijk geen andere norm meer te vinden is die men zou kunnen toepassen om te besluiten dat er wel een zorgplicht is, en dat doet men dus niet. Dat geldt met name in het geval van specifieke emissienormen. Als er een specifieke emissienorm is, dan moet men uiteraard goede argumenten hebben om te zeggen dat er een civielrechtelijke zorgvuldigheidsnorm is die verder gaat. Met andere woorden zou men eigenlijk impliciet zeggen dat die specifieke emissienorm die is opgelegd door de administratieve overheid, een verkeerde norm was en strenger had moeten zijn. Men moet uiteraard zeer goede argumenten hebben om dat te doen.

In het kader van vergunning zijn er nog allerlei specifieke situaties waar ik niet op inga. Het gaat over de onregelmatige of onwettige vergunning. Een onwettige vergunning kan men bijvoorbeeld niet beschouwen als rechtvaardigingsgrond in een civielrechtelijke procedure. Een overbodige vergunning heeft ook specifieke problemen. Soms is er een probleem met het toezicht door overheden op industriële activiteiten. Het is dan de vraag in hoeverre dat een rol mag spelen. Het zogenaamde 'tolereren' komt hier ook om de hoek kijken: overheden die bepaalde schendingen tolereren. Die specifieke situaties laat ik hier buiten beschouwing.

Heel uitzonderlijk kan ook de aansprakelijkheid van de vergunningverlener zelf aan de orde zijn. In het algemeen gaat het dan over een manifeste fout van die vergunningverlener bij het toekennen van de vergunning.

Wat de overeenkomst betreft, kan burgerrechtelijke aansprakelijkheid worden beïnvloed door deze overeenkomst. In algemene zin is het zo dat een overeenkomst werkt tussen partijen, niet voor derde partijen, behalve als er een uitzondering geldt: bijvoorbeeld het derdenbeding ten gunste van een derde of wanneer een derde heeft ingestemd met een bepaalde overdracht van vorderingen. In algemene zin werken overeenkomsten dus uitsluitend tussen partijen.

Specifiek wil ik iets zeggen over twee overeenkomsten: dading – het opgeven van vorderingen bij een geschil – en vrijwaring. Algemeen wil ik opmerken dat overeenkomsten moeten voldoen aan bepaalde voorwaarden om geldig en afdwingbaar te zijn. Een van de voorwaarden houdt in dat een partij bevoegd moet zijn om bepaalde overeenkomsten aan te gaan. Als men niet bevoegd is, kan men in principe niet beschikken over datgene waarvan men afstand doet. Dat moet dus altijd worden gecontroleerd. Er mag ook geen strijd zijn met een dwingende wettelijke bepaling. Ook andere defecten en gebreken aan een overeenkomst, zoals overmacht, onvoorziene omstandigheden en dwaling, kunnen een rol spelen in de context van de beoordeling van de vernietigbaarheid van overeenkomsten.

Een dading is een overeenkomst die aansprakelijkheid kan verminderen of wegnemen tussen de partijen bij die dading. Om de draagwijdte te bepalen, dient men de tekst van de overeenkomst zorgvuldig te analyseren. Op basis daarvan kan men nagaan wat er precies is afgesproken in die dadingsovereenkomst. Wat staat er in die tekst? Over welke vorderingen gaat het? Welke partijen waren er vertegenwoordigd? Welke bevoegdheden hadden zij? Ging het alleen over bekende vorderingen en reeds bestaande vorderingen of ook over toekomstige nog onbestaande vorderingen? Ging het over een bepaalde transactie of een bepaalde zaak of was het zeer algemeen bedoeld? Waren er voorbehouden of uitzonderingen gemaakt? Een overeenkomst moet men dus goed analyseren om te zien wat precies de draagwijdte ervan is.

Soms komt ook de vraag aan de orde in hoeverre onvoorziene of onvoorzienbare, ongekende omstandigheden of gevolgen een ander licht kunnen werpen op de interpretatie van de overeenkomst. Verzwijging kan relevant zijn. Als een partij bij een dading bepaalde zaken verzwijgt – men weet bijvoorbeeld van het bestaan van problemen maar verzwijgt ze en doet toch een dading – kan dat gevolgen hebben voor die overeenkomsten, hoe die moet worden geïnterpreteerd en toegepast door de rechter.

Vrijwaring is een andere overeenkomst. Ze laat aansprakelijkheid in beginsel onverlet – die aansprakelijkheid bestaat gewoon – maar neemt de gevolgen weg voor de gevrijwaarde partij. Een vrijwaring heeft dus betrekking op een vordering van derde partijen die zelf geen partij zijn bij de overeenkomst en dus in beginsel niet gebonden zijn. De overeenkomst stelt de gevrijwaarde partij schadeloos voor het geval dat die derde partijen hun vorderingen doen gelden. Ook daar moet men de draagwijdte bepalen. Wat precies valt er onder welke aansprakelijkheden? Over welke derden gaat het? Over welke vorderingen gaat het? Hoe ver gaat de vrijwaring? Zijn er voorwaarden gesteld?

Ook eenzijdige toezeggingen, in de zin van publieke verklaringen of beloften, kunnen mogelijk burgerrechtelijk leiden tot eenzijdige overeenkomsten. Dat kan worden afgeleid uit een bepaald beleid met toezeggingen en publieke verklaringen van ondernemingen. Die kunnen dan verwachtingen wekken over hoe een onderneming zich zal gedragen. Zo komt men tot het principe van ‘belofte maakt schuld’. Als men die dingen sterk formuleert, kan men dat opvatten als een eenzijdige verbintenis of belofte waaraan men ondernemingen zich kan laten houden, via zorgplicht of zelfs via het overeenkomstenrecht.

Dan wil ik nog iets zeggen over kennis en onderzoeks- en informatieplichten. Die problematiek speelt bij contracten maar ook buiten contracten, zoals bij de onrechtmatige

daad. Als algemene opmerking kan men zeggen dat de partij die meer kennis heeft, bijvoorbeeld omdat deze een ingewikkeld fabricageproces heeft ontwikkeld en uitvoert, onder omstandigheden relevante kennis die van belang is voor een tegenpartij, moet delen. De tegenpartij met geringe kennis zou zelfs kunnen dwalen indien de tegenpartij dat niet heeft gedaan. Overeenkomsten die zijn aangegaan zonder dat die informatie is verstrekt, zouden kunnen worden beschouwd als een overeenkomst aangegaan op grond van dwaling en zouden vernietigbaar kunnen zijn. Die dwaling moet wel verschoonbaar zijn voor de partij die er zich op beroept; die partij moet wel zijn best hebben gedaan om alle relevante informatie te bekomen. Een gebrek aan medewerking of zelfs kennis van dwaling van de tegenpartij kan in dit verband ook een rol spelen.

In het administratief recht en publiekrecht komen veel onderzoeks- en informatieplichten voor. Er zijn veel regels over bodemonderzoek, oriënterend bodemonderzoek, beschrijvend bodemonderzoek met rapportageplicht aan overheden. Dat zijn plichten die ook civielrechtelijk uitwerking zullen hebben, zoals we eerder al hebben gezien.

Dan is de vraag relevant in hoeverre zorgplicht uit hoofde van burgerlijke aansprakelijkheden verder gaat dan administratiefrechtelijke verplichtingen en dus extra additionele en aanvullende onderzoeks-, informatie-, monitoring-, beheers- of andere plichten kan opleggen, bijvoorbeeld op grond van de state of the art. Ook daar kan men in eerste instantie weer kijken naar bijzondere wetgeving die plichten oplegt. Men gaat natuurlijk ook kijken naar de algemene zorgvuldigheidsnorm en de toepassing ervan in specifieke gevallen. Men kijkt naar overeenkomsten en naar het beginsel van de goede trouw, dat ook een rol kan spelen. Het kan spelen op het niveau van de precontractuele fase, maar ook tijdens het bestaan en de uitvoering van een overeenkomst.

Specifieke kennis die een onderneming heeft over bijvoorbeeld eerdere voorvallen of het bestaan van bepaalde risico’s, kan civielrechtelijk gezien leiden tot onderzoeksplichten, informatieplichten, monitoringplichten, beheersplichten of een andere plicht. Kennis blijft een cruciaal punt in de beoordeling van de civielrechtelijke aansprakelijkheid.

Zo kom ik dan tot de afronding van mijn presentatie. Ik heb getracht duidelijk te maken dat de beoordeling van aansprakelijkheid bij milieuschade een vrij uitgebreide en zorgvuldige analyse vergt van allerhande relevante regels en praktijken: administratief recht en vergunningsvoorschriften die vaak over de tijd evolueren; toepasselijke burgerrechtelijke bepalingen en zorgplichten; relevante overeenkomsten; best practices, eenzijdige verbintenissen of gewekte verwachtingen; de state of the art en de state of the industry; aan partijen bekende informatie en de daaruit voortvloeiende plichten waarover ik eerder sprak; de beoordeling van de schade en het causaal verband tussen fout en schade of de zaak en de schade; de relaties en interacties tussen alle bovengenoemde factoren. Dit alles geeft een nogal ingewikkelde analyse.

Als men alles zou moeten terugbrengen tot de belangrijkste vragen die in dit verband vaak spelen, dan zou men kunnen zeggen dat er twee vragen zijn die in feite de sleutel vormen. Hoewel het enigszins generaliserend is, denk ik toch dat het voor de focus van een onderzoek relevante vragen zijn. De eerste vraag is: Had een internationale onderneming kunnen weten dat bepaalde problemen zouden ontstaan? Welke rol kan in dat verband het principe van voorzorg nog spelen? Zo ja, vanaf wanneer had die onderneming dat moeten weten? De tweede sleutelvraag is: Had de onderneming op grond van die kennis moeten handelen? Wat had die handeling precies moeten inhouden? Hier speelt ook de vraag of er een zorgplicht is die erop neerkomt dat men als onderneming zou moeten voorkomen dat persistente stoffen in het milieu terechtkomen. Zo ja, vanaf wanneer is die verplichting begonnen? Persistente stoffen zijn stoffen die een zeer lange halfwaardetijd hebben, waardoor die stoffen zeer lang in het milieu aanwezig blijven. Of er zo’n zorgplicht bestaat, lijkt me een moeilijk te beantwoorden vraag in zijn algemeenheid. Die vraag moet steeds worden beantwoord in de context van alle factoren die ik zonet heb genoemd.

De voorzitter: Dank u wel, mijnheer Bergkamp, voor de uitgebreide presentatie. Collega's, dan stel ik voor dat we een vragenronde houden en die dan laten beantwoorden door de heer Bergkamp. Daarna kunnen we eventueel opnieuw het woord geven aan de commissie.

We gaan verder met onze beurtrol, vandaag start het Vlaams Belang.

De heer Janssens heeft het woord.

Chris Janssens: Dank u wel, mijnheer Bergkamp, voor de toelichting. U hebt de contouren geschetst, de grote lijnen van milieuaansprakelijkheid, die meteen de complexiteit benadrukken van wat wij hier met ons allen moeten beoordelen. Ondanks de algemene contouren wil ik ingaan op de casus die voorwerp is van deze onderzoekscommissie. Ik neem aan dat u ook alles volgt in de media.

U had het over de dading en de vrijwaring. Dading kan de aansprakelijkheid verminderen, bij vrijwaring is dat niet het geval. Tussen bouwheer Lantis en 3M is inderdaad een dading afgesloten met betrekking tot de PFOS-bodemvervuiling op het Oosterweeltraject. Tussen de Vlaamse overheid en Lantis zijn er dan weer clausules van toepassing waarbij de Vlaamse overheid Lantis moet vrijwaren voor de gronden die Lantis ter beschikking kreeg en waarop bodemverontreiniging zou worden aangetroffen. In beginsel moet 3M natuurlijk als aansprakelijke instaan voor de betaling van de saneringskosten voor de bodemvervuiling die zij hebben veroorzaakt. Wat is volgens u – voor zover u de details en de grote lijnen van de dadings- en vrijwaringsclausules kent – de impact op 3M? Welke gevolgen zouden hieruit voortvloeien voor de Vlaamse overheid?

Ik wil verwijzen naar wat specialist milieurecht Isabelle Larmuseau – u wellicht bekend en hier al te gast geweest – in de media verklaard heeft, namelijk dat de Vlaamse overheid en bouwheer Lantis er absoluut over moeten waken om niet mee aansprakelijk te worden gesteld voor de verontreiniging door 3M en mee te moeten opdraaien voor de kosten. Loopt de Vlaamse overheid, Lantis en bij uitbreiding de Vlaamse belastingbetaler, dat risico? Waar liggen volgens u de valkuilen? Hoe kan dergelijk risico het best vermeden worden?

Dezelfde meester Larmuseau zei expliciet dat wat nu gebeurt op de Oosterweelsite, volledig in strijd is met het Europees milieurecht. Onze Vlaamse regelgeving rond grondverzet zou volgens haar in strijd zijn met de Europese POP-verordening, die ook in uw presentatie aan bod kwam. Wat is uw standpunt rond die uitspraken? Wat is uw standpunt als je ziet dat Lantis op basis van de grondverzetregelgeving op dit moment de zwaarst met PFOS vervuilde gronden van de Oosterweelsite verplaatst naar de terreinen van 3M Belgium en daarvoor een veiligheidsberm gebruikt in plaats van ze naar een erkende stortplaats af te voeren voor een gecontroleerde duurzame berging? Kan die handelswijze een impact hebben op de beoordeling van het aansprakelijkheidsvraagstuk inzake de PFOS-sanering op en rond 3M?

3M maakt deel uit van die Amerikaanse chemiegroep die in de VS al bij tal van milieuaansprakelijkheidsgeschillen betrokken is geweest in de voorbije decennia. We zien dat 3M Belgium een zeer defensieve houding aanneemt. Het bedrijf heeft eerst zeer lang niet gecommuniceerd om dan vervolgens de aansprakelijkheid te betwisten of te minimaliseren. U hebt heel wat ervaring opgedaan inzake aansprakelijkheidsrecht, zowel in Europa als in de VS. Hoe moeten we die houding en handelswijze van de Amerikaanse directie van 3M interpreteren? Het lijkt er toch wel sterk op dat er een wezenlijk cultuurverschil is in de benadering van aansprakelijkheidsgeschillen tussen de VS en Europa.

De voorzitter: Mevrouw Rombouts heeft het woord.

Tinne Rombouts: Dank u wel voor de extra inzichten, mijnheer Bergman, rond recht en aansprakelijkheid. De uitdaging is nu om die kennis toe te passen op dit dossier en deze casus. U hebt al pertinente vragen gesteld.

De dading is zeker een thema in deze commissie. U zegt dat een dading op zich impact kan hebben op de aansprakelijkheid. Die aansprakelijkheid is afhankelijk van de partners waarmee een dading werd afgesproken: 3M en Lantis. De Vlaamse overheid bekijkt dan weer hoe we die aansprakelijkheid voor de milieuschade kunnen verhalen op 3M. Hebt u kennis van de dading? Hoe kijkt u daarnaar? Welke risico's ziet u of welke geruststellende boodschap hebt u voor deze commissie?

Ik kom graag terug op het internationale recht en de verordeningen. Er is net verwezen naar mevrouw Larmuseau. PFOS moet als afval worden aanzien. Zij heeft het hele verhaal vorige week opgebouwd vanuit die stelling. Als een chemische stof afval wordt, is de afvalwetgeving van tel. Daar blijf ik een beetje op mijn honger zitten. Wanneer wordt het precies afval en valt het effectief onder die afvalwetgeving? De POP-verordening spreekt namelijk over dermate grote hoeveelheden, die vandaag niet worden vastgesteld in de metingen in Vlaanderen. Wat zijn de nuttige toepassingen? Is het dan geen afval? Mag het worden gebruikt als een veiligheidsberm? Is dat een nuttige toepassing of is het toch eerder afval? Daar lijkt enige discussie over te bestaan. Voor u is vervuilde grond in situ geen afval, maar uitgegraven vervuilde grond is in beginsel afval, tenzij geschikt voor hergebruik als grond zonder behandeling. We blijven in die discussie hangen. Kunt u meer duidelijkheid geven over de specifieke casus? Hoe kijkt u daarnaar?

Nog een derde vraag richt ik aan de commissie, de voorzitter en de secretaris. De detectielimieten spelen een grote rol in de regelgeving. We hebben het over de normering en over de waarden die we vaststellen. Kunnen we een overzicht krijgen van de detectielimieten door de jaren heen? Dat lijkt me toch ook wel interessante informatie.

U stelt heel duidelijk dat de wetenschappelijke en technologische kennis een belangrijk gegeven is in het milieurecht. Dat is ook zo voor deze commissie. Wie wist wat op welk moment? Er is een verschil tussen kleine en grote bedrijven inzake kennis. Als een bedrijf effectief betrokken is – een Amerikaans bedrijf – kunnen we er dan van uitgaan dat de kennis rechtstreeks toepasbaar moet zijn? Moeten zij de voorwaarden en maatregelen die daar worden opgelegd, opleggen in elk land waar ze een bedrijfsactiviteit hebben? Mogen we ervan uitgaan dat dat rechtstreekse gevolgen heeft? Kan dat er toe leiden dat die lijn niet zo rechtstreeks mag worden doorgetrokken?

De voorzitter: De heer Schiltz heeft het woord.

Willem-Frederik Schiltz: Dank u voor de toelichting. Als jurist vind ik het bijzonder prikkelend om de afweging tussen de verschillende aspecten met u door te nemen. We kennen de klassieke driehoek tussen schade, fout of schuld en oorzakelijk verband. Bij elk van die drie horen dan heel wat voorwaarden waaraan voldaan moet worden om aansprakelijkheid te kunnen inroepen. Het stelt me alvast gerust dat niet alles vastgepind blijft op het nakomen van de voorwaarde van een vergunning. Gelukkig reikt de zorgplicht veel verder dan dat.

Ik merk dat de collega's de verleiding niet kunnen weerstaan om u te vragen naar specifieke evaluaties van bepaalde aansprakelijkheden. Mij lijkt dat dit toekomt aan de rechtbank, dus ik zal u daar geen vragen over stellen.

Het viel me wel op in uw uiteenzetting dat een zwaar gewicht wordt toegekend aan de informatie- of kennisasymmetrie die kan optreden, zowel bij het verlenen van vergunningen als bij het interpreteren van de zorgplicht. Informatie is natuurlijk iets waar onze commissie zich zeer fors mee bezighoudt, wij proberen aan waarheidsvinding te doen. Professor Van Calster maakte hier vorige week een interessante opmerking. Hij attendeerde ons erop dat er in het Amerikaanse procesrecht iets bestaat als 'disclosure'. Dan moet een gedaagde partij alle beschikbare informatie bekendmaken. Wij kennen die rechtsfiguur niet, maar het is niet ondenkbaar dat op basis van het internationale privaatrecht toch het Amerikaans recht wordt ingeroepen, aangezien het moederhuis Amerikaans is. Dat zal nog moeten blijken in de procedures.

Het frustreert me als decreetgever natuurlijk mateloos om onze eigen instanties te moeten zien opboksen tegen een gigant met ongetwijfeld bergen kennis en legers aan specialisten en wetenschappers die elke internationale rechtsontwikkeling met argusogen volgen, zoals bij de opvordering. Zouden het Belgische en Vlaamse rechtssysteem erbij gebaat zijn als ze een verder doorgedreven informatieplicht zouden installeren om zo sneller en gemakkelijker eventuele aansprakelijkheden te kunnen vaststellen?

De voorzitter: Mevrouw Schauvliege heeft het woord.

Mieke Schauvliege: Goedemiddag. Hartelijk dank voor uw toelichting, professor Bergkamp. Ik heb nog een aantal aansluitende vragen.

De dadingsvraag leeft natuurlijk bij iedereen. Ik neem aan dat die wel behandeld wordt.

Bijkomend, hoe ver reikt de aansprakelijkheid? We hebben al 63 miljoen euro voor de berging van de vervuilde grond. De Vlaamse overheid voert heel veel onderzoek om in te schatten hoe groot de impact van de vervuiling is op dit moment. Een analyse van de grond kost al tienduizenden euro's. Er wordt een communicatiecampagne gevoerd. We hebben een aantal bedragen gehoord, maar er gebeurt van alles, het stapelt zich op. Wat is de reikwijdte van zo'n aansprakelijkheid? Zal een bedrijf als 3M voor alle bijkomende kosten – onderzoek en dergelijke – moeten opdraaien of niet? Dat is mij niet duidelijk. Of gaat alleen over de in-situvervuiling?

De internationale rechtszaken dienen als voorbeeld. Er werd verwezen naar Minnesota maar ook in Nederland zijn rechtszaken gevoerd. Kunt u daar inspiratie vinden inzake aansprakelijkheid?

Wie wist wat wanneer? 3M weet al sinds de jaren 60 dat PFOS schadelijk zijn. Ze zijn tot 2002 verdergegaan met de productie ervan. Wat is de impact van de kennis van de schadelijkheid bij 3M op de aansprakelijkheid? Moeten wij dat zwart op wit kunnen bewijzen om de aansprakelijkheid te kunnen laten gelden? Ik neem aan van wel als ik uw uiteenzetting hoor.

In de onderzoekscommissie van 9 juli 2021 verklaarde een vertegenwoordiger van de Federale Overheidsdienst (FOD) Volksgezondheid, Juan Piñeros Garcet, dat 3M het product PFBS van de Europese REACH-lijst probeerde te laten schrappen als zorgwekkende stof. Dat werd geweigerd. Als bedrijven zulke acties ondernemen, om stoffen minder schadelijk te laten verklaren dan overheden aannemen, speelt dat een rol bij de mogelijkheid om aansprakelijkheid te laten gelden of niet? Vorige vrijdag hoorden we mevrouw Larmuseau verklaren dat de afvalverwijderingsplicht geldt. Wordt het bedrijf dat het afval produceert en stort, dan verplicht om tot de laatste nanogram, hetzij in de grond, het water of de lucht, te verwijderen? Bent u het daarmee eens? Of ziet u dat anders?

In een andere vergadering van de onderzoekscommissie verklaarde professor De Coen dat als een bedrijf stopt met de productie van een schadelijke stof vóór er wetgeving van toepassing op is, het moeilijker wordt om de aansprakelijkheid te doen gelden. Klopt dat? Professor De Coen haalde een aantal voorbeelden aan om dat te illustreren. Wat is uw mening daarover?

Hoe zit het met ons Milieuschadedecreet? Hoe is de implementatie van de Europese richtlijn inzake milieuschade opgenomen in de Vlaamse wetgeving? Vindt u dat Vlaanderen daar ver genoeg in gaat? Moeten we daarin niet strenger zijn?

Van vorige week onthield ik vooral van de twee professoren dat we ons niet moeten focussen op de burgerrechtelijke maar vooral op de strafrechtelijke aansprakelijkheid. Is dat ook uw mening?

De voorzitter: De heer D'Haese heeft het woord.

Jos D'Haese: Bedankt voor de heel uitgebreide toelichting. Ik ben maar een simpele bioloog maar vond het toch heel interessant. Ik heb er veel uit geleerd. Ik heb nog drie vragen.

De eerste gaat over de kwestie van de afvalstoffen en de verontreinigde grond. Daar zijn al mensen over tussengekomen. Mevrouw Larmuseau zei vorige week het volgende. Men loost iets uit de schoorsteen zonder vergunning, dat komt op de bodem, dat is een achtergelaten afvalstof. U zegt dat een bodem pas vervuild kan zijn als hij wordt uitgegraven. Zit het verschil erin dat u de bodem als geheel neemt en dat mevrouw Larmuseau het over de vervuiling in de bodem heeft? Ik wil gewoon de definities goed snappen.

Mijn tweede vraag gaat over de implicatie daarvan. Voor u is vervuilde grond geen afval tot die wordt uitgegraven. Maakt Lantis, de bouwheer, daar dan afval van door ze uit te graven? Wat zijn de implicaties daarvan op de aansprakelijkheid? Is degene die de grond ooit vervuild heeft, aansprakelijk? Of is degene die de grond heeft uitgegraven aansprakelijk voor het afval? Wie is daar voor de rest voor verantwoordelijk?

Ik heb nog een algemene vraag. U bent diep ingegaan op de vergunningen. Er zijn emissies en kwaliteitsnormen. Wat definities betreft, zitten we hier voor allebei met een probleem. Het gaat niet over geleide emissies, maar bijvoorbeeld over een breuk in de riolering, het gaat over het gebruik van PFOS op een oefenterrein. Daar bestaan dus geen normen voor, terwijl er veel uitstoot is geweest; dat is duidelijk. Aan de andere kant zijn er tot nu toe ook geen decretaal vastgestelde kwaliteitsnormen. We weten wel dat de vervuiling zeer zwaar is, dat het milieu zeer zwaar belast is, dat mensen in de omgeving heel hoge waarden in hun bloed hebben. Wat is de impact van die zaken op de aansprakelijkheid en zorgplicht? Ik neem aan dat wanneer het een gebroken leiding is in plaats van een schoorsteen, wanneer er geen vastgelegde norm is maar wanneer het wel duidelijk is dat je wetenschappelijk gezien voor de vervuiling hebt gezorgd, dat je dan aansprakelijk bent. Dat is niet helemaal duidelijk voor mij.

Mevrouw Schauvliege, hebt u de vraag over de grondhopen dan gesteld? *(Ontkenning)*

Dan zal ik ze in uw plaats stellen. De vraag over de dading is al gesteld. Een aspect daarvan is dat de grondhopen op het terrein van 3M, eigendom van 3M, maar waarvan de herkomst niet helemaal duidelijk is, zullen worden verwerkt in een veiligheidsberm op het terrein van 3M waarin ook grond van de Oosterweelwerken verwerkt wordt. Deze vraag komt – ere wie ere toekomt – van mevrouw Schauvliege en ligt hier al een tijdje op de tafel. Geeft dat geen problemen inzake aansprakelijkheid als het tot zaken zou komen – maar het is al tot zaken aan het komen – en voor het bewijsmateriaal als die twee vermengd worden? Er is een technisch verslag over de huidige toestand van de grondhopen met een aantal boringen en stalen waarin staat hoeveel van die stalen boven of onder een bepaalde waarde zitten. Dat verslag is intussen trouwens verlopen. Is dat voldoende basis om later te kunnen dienen in een rechtszaak of in een of ander juridisch vervolg? Of creëren we een probleem door die grondhopen, die eigendom zijn van 3M, en zonder enige twijfel hun verantwoordelijkheid zijn, te verwerken in een groter geheel met andere gronden? Dat was nog een toegevoegde vierde vraag.

De voorzitter: De heer Daniëls heeft het woord.

Koen Daniëls: Dank u wel voor uw grondige en ook serene toelichting bij dit gegeven. Ik heb nog een aantal vragen.

Eén, als een bedrijf een vergunning krijgt, is het dan zo dat het ook nog moet voldoen aan wat niet expliciet in die vergunning staat? Ik heb gelezen in uw slides dat een vergunning een aantal bijzondere zaken bevat, maar dat de algemene plichten wel nog blijven gelden. Het is dus niet zo dat een vergunning een bedrijf ontslaat van alle andere verplichtingen,

hetzij uit het administratief recht, hetzij naar aanleiding van de zorgplicht. Dat is mijn eerste vraag.

Twee, die algemene zorgplicht blijft die duren voor alle producten die en afval dat je als bedrijf produceert of genereert? Met andere woorden, wat je ook maakt, ofwel het product zelf ofwel een restproduct/afval/emissie – hoe we het ook willen noemen – het blijft uw verantwoordelijkheid om dat te saneren, op te ruimen, te bergen, … alle mogelijke werkwoorden die we in die context kunnen gebruiken?

Drie, die zorgplicht, heeft die een einddatum? U gaf inzake historische vervuiling het voorbeeld van Nederland, waar men zegt dat je er vanaf 1975 van uit moet gaan dat het gekend is. Maar heeft die plicht een einde? Kun je daarvan afraken, van die zorgplicht?

Vier, die dading, waar wel wat over te doen is, daarover hebt u heel wat dingen opgesomd op uw slide: wie zijn de partijen, hoe zijn die vertegenwoordigd, welke factoren, wat was de bedoeling van de partijen, het doel van de dading? Daar kun je dan ook geen andere doelen in lezen. Maar ook het verzwijgen van essentiële informatie kan gevolgen hebben voor het blijven bestaan van die dading. Ik leer hier dat die dading zeer zorgvuldig geanalyseerd moet worden, zowel voor de burgerrechtelijke aansprakelijkheid als voor de strafrechtelijke aansprakelijkheid. Hoe staan die met elkaar in verhouding?

Bij uw conclusie haalde u twee sleutelvragen aan, twee heel interessante vragen. Had de internationale onderneming kunnen weten dat er problemen zouden ontstaan? Het is soms moeilijk om door de bomen van het milieurecht en aansprakelijkheidsrecht het bos nog te zien, maar die eerste vraag, 'hadden ze het kunnen weten?': de bron daarvan kan van alles zijn. Heb ik u goed begrepen dat je – als ergens ter wereld op een bepaald moment in een sector een probleem wordt vastgesteld – dat als internationaal bedrijf, of het nu in de vergunning staat of niet, eigenlijk moet weten, dat je daarvan op de hoogte moet zijn. Is dat dan een belangrijke toetssteen? En zijn die twee sleutelvragen aan elkaar gekoppeld, en had de onderneming dus op grond van die kennis moeten handelen? Of zijn ze niet aan elkaar gekoppeld? Waarom stel ik die vraag: stel dat internationaal, bij een bedrijf of binnen een bepaalde sector, de conclusie ontstaat dat er een probleem kan zijn, moet je op basis daarvan als bedrijf dan handelen of wacht je tot iemand – een overheid, een milieu-inspectiedienst – zegt: "U moet nu handelen."? Of is het eerder 'u had het kunnen weten, u wist het en u had moeten handelen uit eigen beweging'? Is dat dan de concretisering van de twee sleutelvragen die u opwerpt in verband met dat zorgprincipe?

De voorzitter: Mevrouw Perdaens heeft het woord.

Freya Perdaens: Ik wil aansluiten bij de slotvraag van collega Daniëls.

Meerdere collega's hebben er al naar verwezen dat de kennis over PFOS de laatste jaren geëvolueerd is en dat ook de kennis bij het bedrijf waarover sprake geëvolueerd is. Hoe zij zouden moeten hebben omgaan met de informatie, is een van de hamvragen. Collega Daniëls verwees in dat verband al enerzijds naar de aansprakelijkheid nadien, maar er is anderzijds ook het meedelen van kennis. Vanaf wanneer moesten zij dit aangeven? En verandert de aansprakelijkheid zodra ze over die kennis beschikken of verandert dit wanneer de overheid over die kennis beschikt? In welk deel van het proces is die kennis net een veranderlijke factor voor de aansprakelijkheid?

De voorzitter: De heer Bergkamp heeft het woord.

Lucas Bergkamp: Bedankt voor de uitgebreide vragenlijst. Ik zal beginnen met te zeggen dat ik de feiten noch de overeenkomsten of het toepasselijk recht van deze kwestie bekeken heb. Het enige wat ik weet is wat ik inderdaad vernomen heb via de publieke media. Dus dat is eigenlijk niet veel, en zeker onvoldoende om daar enige conclusie aan te kunnen verbinden. Ik zal de vragen beantwoorden, soms met bepaalde aannames en soms gewoon puur in algemene zin en op grond van het toepasselijk recht, zonder daar specifieke feiten op toe te passen.

De eerste vraag betrof de dading en de vrijwaring. Er is kennelijk sprake van een dadingsovereenkomst, die ik niet gezien heb, tussen Lantis en 3M, en ook een vrijwaringsovereenkomst tussen de Vlaamse overheden en Lantis, voor bepaalde gronden. 3M had in dat verband kennelijk toegezegd om bepaalde saneringskosten op zich te nemen, als ik het goed begrepen heb. De vraag ging over de impact van die vrijwaring en dading op de aansprakelijkheid van 3M in dit geval. Wat zijn de risico's voor de belastingbetaler, en hoe kun je die risico's het beste verminderen? Dat was eigenlijk een beetje de essentie van wat ik heb trachten te doen vandaag.

Zoals ik al vreesde, is het een vrij complex antwoord. In feite zou ik mijn hele verhaal opnieuw kunnen houden om te duiden welke factoren hier allemaal een rol kunnen spelen. Ik kijk terug naar die twee sleutelvragen. Als je het misschien probeert kort te sluiten op een bepaalde manier, en je kijkt naar een principe als 'de vervuiler betaalt': dat is de idee in het milieurecht, en met name het aansprakelijkheidsrecht, dat je in principe de vervuiler wenst te laten opdraaien voor de kosten van milieuverontreiniging, op basis van het principe dat die kosten dan worden gedragen door diegene die die kosten veroorzaakt. Dan heeft de persoon die kosten veroorzaakt, financiële prikkels om die kosten zoveel mogelijk in de hand te houden, en die kosten dus te verminderen. Voor zover kosten dan onvermijdelijk blijken, zal die die kosten dan verder kunnen vertalen in de kosten van zijn activiteit, en dus de kosten van zijn producten. Die worden dan uiteindelijk vertaald in hogere prijzen van producten.

Daardoor zal normaal gesproken, bij een bepaalde curve van vraag en aanbod, de vraag naar die producten dalen, wegens de stijgende prijs. Dat betekent dat je minder van die activiteit hebt. Dat principe van denken, dat in het Engels wordt aangeduid als 'cost internalization', wordt in feite bevorderd door het principe van de vervuiler betaalt. En dat principe treffen we dan ook aan in bijvoorbeeld het Europees verdrag. Dat is dus een principe dat vrij algemene gelding heeft. En het leidt dus tot zowel preventie als tot vermindering van activiteiten vanwege de prijsverhogende effecten.

In hoeverre is dat relevant voor deze casus? Dat is in algemeenheid moeilijk te zeggen, want je hebt te maken met overeenkomsten die eerst moeten worden uitgelegd. Als basisprincipe is het een goed principe, denk ik. Het staat tegenover het principe dat zegt dat we die kosten van milieuverontreiniging zoveel mogelijk 'collectiveren'; we wentelen die af op de belastingbetaler. Want zodra je dat doet krijg je wat ook wel de 'tragedy of the commons' wordt genoemd. Dan krijg je een situatie waarbij iedereen in feite maar gaat lozen omdat het toch niet uitmaakt, want de kosten worden gedragen door de gemeenschap. Dat is uiteraard een onwenselijke situatie. Vanuit dat perspectief gezien wil je inderdaad de belastingbetaler zoveel mogelijk ontzien, en zoveel mogelijk de kosten bij de vervuilers laten. Want daarmee streef je dan die doeleinden na die ik eerder noemde, dat preventiedoel.

Dat betekent dan eigenlijk ook dat bij overeenkomsten tot dading en overeenkomsten tot vrijwaring, je die principes zou moeten meewegen. Je moet die overeenkomsten met andere woorden dan zeer gelimiteerd en geclausuleerd aangaan, met afweging van de totale kosten die je hebt en de totale voordelen die je gaat bekomen. Ik weet natuurlijk niet in hoeverre dat gedaan is bij die overeenkomsten, ik weet niet eens wat die overeenkomsten zeggen, dus ik kan daar eigenlijk heel moeilijk een specifiek antwoord op geven, behalve die algemene principes die ik zojuist heb aangeduid. En die principes zouden dus in feite moeten worden betrokken in het aangaan van dading en vrijwaring, in plaats van dat je ze achteraf probeert in te roepen om te ontsnappen aan je verplichtingen, die je nu eenmaal bent aangegaan. Dat is natuurlijk ook geen goede manier van werken, want uiteindelijk is het ook zo dat je er als partij in het contractrecht op moet kunnen vertrouwen dat overeenkomsten worden nagekomen. Dat gezegd zijnde weet ik in dit geval niet wat die overeenkomsten inhouden, dus ik kan dit niet toepassen op het specifieke geval.

Wat betreft de vraag over de strijd met de POP-verordening, in het kader van de opslag van de met PFOS of PFAS vervuilde grond, in plaats van het vervoeren van die gronden naar een stortplaats: ik denk dat de POP-regeling als dusdanig nu niet meteen een beperking oplegt ten aanzien van een verantwoord hergebruik van gronden met lage concentraties PFOS en PFAS. Ik geloof niet dat de POP-regeling daar in de weg staat. Het gaat dan natuurlijk wel om de vraag of dat zo is, of je hier inderdaad over lage concentraties spreekt. Geldt dat uitsluitend gemiddeld, dat die concentraties laag zijn, of geldt dat eigenlijk voor ieder deel van uitgegraven grond op zichzelf? Want je kunt natuurlijk ook gaan kijken naar wat men hotspots noemt, en dan zeggen dat we daar meteen een stuk hoger zitten, en dat we dat niet gaan vermengen met die grond met veel lagere concentraties. Dat zou een overweging kunnen zijn.

Misschien kan dat argument wel opgaan voor gronden die zwaar vervuild zijn met de betreffende stoffen. Daardoor zou je dan moeten zeggen dat, hoewel er misschien gemiddeld genomen geen issue is voor die partijen van gronden of die delen van de uitgegraven gronden, ze wel specifieke problemen presenteren, waardoor ze moeten worden behandeld als grond die in feite afval is.

De volgende vraag ging over de idee dat de onderneming die hier wordt aangesproken, 3M, een internationale onderneming is die ook vestigingen heeft in Amerika, en die een defensieve houding aanneemt, met name ook omdat dat geïnspireerd is op de 'US-style litigation', om het zo te zeggen. Hoe moet je die houding dan interpreteren in het licht van wat er in continentale aansprakelijkheidsregimes in het algemeen speelt, dus hier in Europa, en specifiek in België? Het is inderdaad waar dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen aansprakelijkheidsprocedures in Europa en in Amerika. Er zijn bijvoorbeeld belangrijke verschillen op het vlak van wat ze 'discovery' noemen. Een andere vraag gaat daar ook op in. Er is dus de idee dat, wanneer je een claim neerlegt bij een bepaald bedrijf, je in het kader van die procedure die je over die claim gaat voeren, ook meteen een lijst kunt neerleggen met documenten die je wilt inzien, of met onderwerpen waarover je informatie wilt krijgen van die betreffende defendant. En dat is natuurlijk een systeem dat toelaat dat je heel veel informatie langs die weg kunt bekomen die anders niet ter beschikking is.

Specifiek op dat vlak kan ik misschien opmerken dat er in ons systeem soms ook wel wegen zijn om een soortgelijk resultaat te bereiken. Maar dan moet je eerder denken aan zaken zoals omkering van de bewijslast. Je kunt bijvoorbeeld zeggen dat je al een begin hebt gemaakt van het aantonen van bijvoorbeeld bepaalde schadelijke effecten of bepaalde praktijken die gevolgd worden, waardoor de rechter dan zegt dat het hem toch aannemelijk lijkt maar dat het niet voldoende bewezen is. In zo'n geval mag de rechter de bewijslast omkeren en bijvoorbeeld aan 3M vragen om maar te bewijzen dat het niet zo is, om het tegendeel te bewijzen van wat die rechter tot nu aannemelijk heeft geacht. Via dat soort zaken kun je soms toch komen tot iets wat in de buurt zal komen van wat in het Amerikaans recht als 'discovery' geldt.

Je hebt in het Amerikaanse recht ook te maken met zaken als jury's, wat in België in het civiel recht niet speelt. Daar worden jury's ook bij civielrechterlijke claims ingezet. Je hebt te maken met het systeem van wat ze noemen 'hired guns'. Dat zijn zogeheten experts die alleen voor partijen optreden. Die gaan het partijstandpunt wetenschappelijk onderbouwen, maar zijn puur verbonden aan één partij. Die zijn niet onafhankelijk.

En dan is er natuurlijk het belangrijke verschil in 'punitive damages'. In het Amerikaanse rechtssysteem is het niet zo dat je alleen je schade vergoed kunt krijgen, en dus puur en alleen schadeloos wordt gesteld. Je kunt ook nog eens een grote jackpot krijgen in de vorm van wat ze noemen 'punitive' of 'treble damages'. Dat is een extra schadevergoeding die eigenlijk geen schade vergoedt maar een extra financiële incentive creëert om te voorkomen dat bedrijven het nog eens doen. En dat is dan eigenlijk terug te voeren op de idee dat een bedrijf niet altijd, en vaak gewoon niet aansprakelijk wordt gesteld. Dus als je dan wel eens aansprakelijk wordt gesteld, moet je extra kosten bij dat bedrijf

neerleggen, zodat de incentives om het nooit meer te doen, groter worden. Dat is een beetje de achterliggende idee van dat 'punitive damages'-systeem. In het algemeen wordt dat hier gezien als iets wat aan het strafrecht toebehoort, en geen rol speelt in het civiel recht. Al hebben sommige mensen het argument aangevoerd dat wij dat ook zouden moeten gaan hanteren.

Op het vlak van 'pain and suffering', dus de vergoeding van letselschade, liggen de claims in Amerika vaak veel hoger, en zijn ook de toegekende bedragen aanzienlijk hoger dan wat wij in Europa uitkeren voor een aanzienlijk letsel. Je kunt zeggen dat we in Europa heel gierig zijn, dat er daar eigenlijk te weinig voor wordt uitgekeerd in het algemeen. Dat geldt ook in België. Maar in Amerika is dat dan weer totaal doorgeslagen naar de andere kant, waarbij de bedragen inderdaad soms excessief zijn.

Al die factoren samen leiden ertoe dat de Amerikaanse houding ten opzichte van 'tort liability' nogal defensief is. Dat is dus eigenlijk iets wat een dusdanig grote exposure geeft voor de onderneming dat je koste wat het kost moet zien te voorkomen dat je zo'n rechtszaak gaat verliezen. Sterker nog, je moet zien te voorkomen dat zo'n rechtszaak überhaupt ooit van start kan gaan. Dat kan natuurlijk deels, in algemene zin, een verklaring zijn voor de defensieve houding die is waargenomen.

De volgende set van vragen ging opnieuw over de dading: of daar risico's aan verbonden zijn en of ik daar een bepaalde geruststelling over kan uitspreken. Ik kan eigenlijk geen van beiden doen omdat ik de overeenkomst niet genoeg ken, en dus niet kan beoordelen wat er precies allemaal onder zal vallen. Dat zal door de commissie nader onderzocht moeten worden.

De andere vraag, met betrekking tot internationaal recht en POP's, met name PFOS en PFAS, was of de afvalwetgeving van toepassing is, en hoe zich dat verhoudt tot het principe van nuttige toepassing. Ik gaf eerder al aan dat indien grond is afgegraven, en de concentraties stoffen in die grond onder bepaalde waarden blijven, waardoor je kunt zeggen dat die grond geschikt is voor hergebruik zonder verdere behandeling – die grond kan zo weer worden ingezet – dan is die grond uiteraard niet noodzakelijkerwijs afval. Dan zou die grond alleen nog afval kunnen zijn indien degene die die grond daar heeft gedeponeerd, er eigenlijk van af wil. Maar als diegene daadwerkelijk de intentie heeft om die grond als zodanig opnieuw meteen of in een latere fase te hergebruiken, zonder dat het eerst wordt behandeld, dan is er een goed argument voor aan te voeren dat die grond inderdaad geen afval is, en als zodanig nuttig mag worden toegepast.

Het punt van de detectielimieten en hoe die zich door de jaren heen ontwikkelen, is een relevant punt. Dat is uiteraard iets wat met de technologie steeds lager komt te liggen. Dat lag zeker veel hoger. Het zou interessant zijn om eens na te gaan hoe die detectielimieten voorheen lagen. En hoe hebben de emissienormen van die stoffen, maar ook de kwaliteitsnormen, zich door de jaren heen ontwikkeld? Want dat kan een hint zijn van waar een civiel rechter mogelijk heen zou kunnen gaan in een eventuele procedure.

Een vierde vraag ging over de wetenschappelijke kennis: als iets in de Verenigde Staten bekend is of er wordt daar een bepaald beleid gevoerd, zou dat dan ook in België het geval moeten zijn? Wanneer wel, wanneer niet? Ik denk dat je daar kunt zeggen dat, wanneer een internationale onderneming eenmaal weet dat een bepaalde stof schadelijk is, en ook weet welke preventie- of beheersmaatregelen je moet toepassen om schade door die stof te voorkomen, en die past dat toe in één bepaald land waar die betreffende multinational vestigingen heeft, je dan als civielrechtelijke zorgvuldigheidsnorm mag aannemen dat diezelfde praktijk ook in andere landen zal worden toegepast. Dat is ook wat heel veel ondernemingen doen, denk ik. Voor zover ik weet is dat nu min of meer algemene praktijk.

Internationale ondernemingen passen hun milieupreventiebeleid en gezondheidsbeschermingsbeleid internationaal toe. Dan wordt niet gezegd dat ze in dat land nog geen wetgeving hebben of dat de normen daar anders liggen, waardoor ze het

dus anders gaan doen. In het algemeen wordt dat dus overal toegepast, ook in landen die nog geen relevante normen hebben gesteld. Daar kunnen wel uitzonderingen op bestaan, indien een onderneming bijvoorbeeld denkt dat een norm die gesteld wordt eigenlijk niet nuttig is of zelfs onzinnig is, omdat die norm niet nodig is en de betreffende stof in die concentraties geen schade zal hebben. In die gevallen worden wel uitzonderingen voorzien.

Er was een vraag over de verder reikende civielrechtelijke zorgplicht en het gewicht dat kennis en informatie daarin hebben. Daar werd gesuggereerd, kennelijk op basis van een eerdere opmerking van Geert Van Calster, dat er 'US civil procedures' werden ingeroepen in Belgische procedures. Ik weet niet of hij dat zo gezegd heeft; het klinkt mij nogal wonderlijk in de oren als je het zo zegt. Ik kan me wel voorstellen dat je ofwel een Amerikaanse procedure start, en dan in die procedure een 'discovery' doet. Ik kan mij ook voorstellen dat je gebruikmaakt van bestaande mogelijkheden onder het Belgische proces- en bewijsrecht om, zoals ik eerder zei, de bewijslast omgekeerd te krijgen. Dan vraag je dus aan de rechter om de betreffende onderneming te veroordelen tot het produceren van bepaalde stukken, het bewijzen van het tegendeel in dat verband.

Het feit dat een onderneming ofwel bepaalde informatie bijhoudt, ofwel volgens de wet verplicht is om bepaalde informatie bij te houden, kan hier soms ook een rol spelen. Op die grond kun je de rechter vragen om die onderneming te verplichten om die informatie die is bijgehouden of moet worden bijgehouden, ook te produceren in een Belgische civielrechtelijke procedure. Dat zijn dus mogelijkheden die verder kunnen worden bekeken.

Het opleggen van een verdergaande informatieplicht is, denk ik, mogelijk onder het civiel recht, dus de verdergaande informatieplicht dan de plicht die reeds bestaat op basis van het administratief recht. Dat is zeker mogelijk. Die zou je dan kunnen aannemen in de zin van een zorgplicht die bestond en die geschonden is. Dat is een denkbare denkpiste voor een civiele rechter in een Belgisch aansprakelijkheidsproces.

Dan was er de vraag over hoever die aansprakelijkheid nu eigenlijk reikt. De kosten zijn inmiddels al opgelopen tot 63 miljoen euro, en daar komen nog extra kosten bij, met verder onderzoek en publieke informatiecampagnes en dies meer. Komen die kosten nu allemaal ten laste van de belastingbetaler, of moet 3M in ieder geval ook voor een deel van die kosten instaan? Kan men daar mogelijk inspiratie putten uit Nederlandse rechtszaken?

Ik denk dat die vraag ook mede moet worden beantwoord, en voornamelijk moet worden beantwoord, op basis van alle vragen die ik eerder heb genoemd. Je begint dus met te kijken naar de dading, de vrijwaringsovereenkomsten. Je kijkt ook naar wat er speelt op het vlak van bodemsanering, en wat daar al gebeurd is. Je kijkt naar wat er wanneer bekend was, en welke handelingen er op basis daarvan hadden moeten worden gesteld. Welke maatregelen hadden er moeten worden genomen, welke mensen hadden moeten worden geïnformeerd? Op die basis probeer je dan een zaak te bouwen, om te argumenteren dat er wel degelijk ook een aansprakelijkheid rust op de onderneming voor die verdergaande, aanzienlijke kosten die gemaakt zijn en nog gemaakt moeten worden.

In dat verband is de vraag van wie wat wist en wanneer, een zeer relevante vraag. Ik begrijp dat al gesteld is dat de schadelijkheid van PFOS reeds in 1960 bekend was in de literatuur. Ik heb dat zelf niet geverifieerd, dus ik weet dat niet uit eigen bevindingen. Die stof werd nog tot 2002 geproduceerd. Daarbij moet misschien wel worden opgemerkt dat de schadelijkheid als zodanig nog verder moet worden geëvalueerd: wat betekent dat precies? Als je een bepaalde proef doet, in een laboratorium, of een proef op ecologische toxiciteit – bijvoorbeeld op wormen, vissen – moet je natuurlijk nagaan wat de relevantie is van die proeven voor de praktijken van een onderneming. Moeten wij hier consequenties aan verbinden? Die vraag moet je dan ook beantwoorden in de context van, in ieder geval, schuldaansprakelijkheid. Misschien kun je daar in het kader van risicoaansprakelijkheid anders over denken, maar in de context van schuldaansprakelijkheid moet je die vraag

beantwoorden door te kijken naar wat er in die tijd voorzienbaar was. Wat kon je redelijkerwijs voorzien?

Het is natuurlijk zo dat de normen over wat aanvaardbaar is inzake de aanwezigheid van stoffen in het milieu, aanzienlijk zijn geëvolueerd. En we zijn natuurlijk veel strenger geworden in dat verband. Het was vroeger min of meer gebruikelijk bij veel ondernemingen om bepaalde afval nogal onzorgvuldig door de achterdeur naar buiten te gooien, zonder veel acht te slaan op de gevolgen daarvan voor grond- en waterverontreiniging. Dat is allemaal ten goede veranderd, maar dat betekent natuurlijk ook dat je niet altijd met de kennis van nu of de normen over wat wij vandaag aanvaardbaar vinden, kunt beoordelen wat er destijds werd beslist en gedaan. Je moet je in die analyse toch ook steeds een beetje verplaatsen in wat er toen bekend was, en wat toen aanvaardbaar werd geacht.

Als je bijvoorbeeld kijkt naar de ontwikkeling van de opvattingen over de aanwezigheid van persistente stoffen in de bodem, dan hebben we daar nu natuurlijk veel minder tolerantie voor dan destijds. Destijds werd de idee van een persistente stof in de bodem niet beschouwd als een probleem. Toen bekeek men dat als volgt: zolang die stof in de bodem zit en verder niets doet, dan heeft ze geen toxische effecten en maken we ons daar niet zo druk om. Nu kan die toxiciteit natuurlijk wel optreden bij hoge concentraties voor bepaalde stoffen, en kun je ook zeggen dat we liever niet hebben dat die stoffen daarin zitten, want je weet nooit wat die nog voor slechte gevolgen zouden kunnen hebben op de lange termijn. Maar die normen zijn sterk geëvolueerd, en daar moet je ook wel degelijk acht op slaan.

Wat het gedrag van ondernemingen betreft die bij autoriteiten lobbyen om bepaalde stoffen van lijsten af te krijgen of gunstiger geclassificeerd te laten worden: dat is natuurlijk nog altijd aan de orde van de dag. Dat is misschien ook soms nodig. Want aan de ene kant heb je in die processen natuurlijk milieugroepen die soms zwaar overdrijven, en die dingen voorstellen op een manier die echt een beetje strijdig is met de realiteit. Daardoor zijn sommige stoffen weliswaar misschien goed voor publieke campagnes, en worden die stoffen keer op keer op de lijst gezet, om te proberen om ze nog verder gereguleerd te krijgen. Maar langs de andere kant is er natuurlijk ook nog zoiets als objectieve wetenschap, en de lessen die we daaruit kunnen trekken.

Wat de ondernemingen dan ook vaak proberen te doen, is om de weegschaal toch weer een beetje hun kant uit te doen slaan, door toch een beetje tegengewicht te geven in die procedures, en ook het standpunt van de industrie duidelijk onder de aandacht te brengen. Dan kun je soms tot de conclusie komen dat ook ondernemingen daar te ver in gaan, en ook zaken voorstellen die misschien niet helemaal juist zijn als je ze puur objectief wetenschappelijk zou bekijken. Maar in dat spanningsveld moet je dat soort acties beoordelen in algemene zin.

Als een onderneming dat standaard zou doen, en je zou een patroon kunnen aanwijzen waarbij ze keer op keer met dezelfde strategie werkt – het ontkennen van wetenschap, het aanbrengen van flutstudies die geen bewijskracht hebben, slecht uitgevoerd zijn en geen correcte statistiek hebben – dan kun je natuurlijk een beeld schetsen van een bedrijf dat in feite op een onethische manier wordt gerund. En dat kan je helpen bij het hardmaken van je vorderingen in een bepaalde aansprakelijkheidsprocedure, omdat je dan de geloofwaardigheid van een bedrijf als zodanig aan de orde kunt stellen. Ik wil uiteraard geen uitspraak doen over 3M en of dat al dan niet van toepassing zou kunnen zijn op 3M. Ik vermoed van niet, want in het algemeen trachten de meeste internationale ondernemingen zich wel degelijk te baseren op wetenschappelijke studies, en proberen ze geen dingen te roepen op basis van losse flodders.

Ik kom tot de afvalverwijderingsplicht. Is het zo dat je afval tot en met de laatste nanogram moet verwijderen? Dat is niet als dusdanig uitgespeld in de regelgeving, denk ik. Maar je moet afval verwijderen. Houdt dat dan in dat als er nog een nanogram overblijft, je dan niet aan je plicht hebt voldaan? Dat gaat mij wel erg ver. Ik denk dus niet dat je die plicht

zo strikt kunt construeren. Je hebt uiteraard ook de tweede wet van de thermodynamica waar je hier rekening mee moet houden.

Het feit dat een onderneming stopt met schadelijke stoffen voordat de wet in werking treedt, is dat wat aansprakelijkheid moeilijk maakt? Is dat in algemene zin waar? Ik zou zeggen: dat hangt ervan af. Het is moeilijk, maar moeilijk is het sowieso. Dit zijn geen gemakkelijke zaken. Het maakt het wel moeilijker omdat je in ieder geval niet kunt wijzen naar een specifieke publiekrechtelijke norm die ze overtreden hebben, want ze zijn gestopt voor de wet in werking trad.

Maar zoals we eerder gezien hebben, bijvoorbeeld in Nederland, zegt de rechter niet dat hij naar de wet gaat kijken. Die rechter zegt: ik heb in dit geval gekeken naar parlementaire debatten, toen dat voor het eerst aan de orde werd gesteld in parlementaire debatten. Toen had men kunnen weten dat de overheid zich dat belang aantrok. Maar dat is niet de wet zelf, maar het tijdstip waarop de bezorgdheid wordt geuit. Dat is een ander aanknopingspunt.

Wanneer je dat nog breder trekt, kun je natuurlijk kijken naar wat er bijvoorbeeld bekend is in de literatuur. Want tussen het tijdstip waarop de literatuur, de wetenschap aangeeft dat we een probleem hebben, en het tijdstip waarop de wetgever iets doet, zit er altijd een periode. In die tussenliggende periode heb je het civiel recht, dat bescherming biedt en ook daadwerkelijk bescherming wil bieden tegen de risico's die dan aan de orde zijn. En dan moet je wel kunnen wijzen – zoals we eerder besproken hebben – naar een zorgplicht die overschreden zou zijn.

De implementatie van de Milieuaansprakelijkheidsrichtlijn in Vlaanderen, en de vraag of die ver genoeg gaat, is een politieke keuze. Dat had verder kunnen gaan, je kunt natuurlijk verder gaan. Op grond van de Milieuaansprakelijkheidsrichtlijn zou je bijvoorbeeld kunnen zeggen dat je de uitzondering voor vergunningen schrapt. Ook al heb je aan je vergunning voldaan, het speelt geen rol. Dat is een optioneel verweer dat je kunt toelaten. Of men schrapt 'state of the art', zodat dat ook geen verweer meer is. Men had dus keuzes kunnen maken waardoor de implementatie verder was gegaan, maar die keuzes zijn niet gemaakt op basis van de politieke keuzes die destijds gemaakt zijn. Daar wil ik mij verder niet over uitspreken. Er zijn goede argumenten voor te geven waarom die keuzes destijds zo gemaakt zijn.

Op het vlak van strafrechtelijke aansprakelijkheid is het meestal zo dat het strafrecht later relevant wordt voor de oplossing van een probleem dan het civiel recht. De drempel is dus wat hoger voor het strafrecht, en met goede redenen: het strafrecht bedreigt natuurlijk direct personen met gevangenisstraffen, of het kan ondernemingen bedreigen met sluitingen. De sancties zijn dus in het algemeen zwaarder en anders. Ze zijn niet enkel geldelijk; ze kunnen veel verregaander zijn. Daarom ligt die drempel vaak een stuk hoger.

Ik heb in dit verband niet specifiek gekeken naar strafrechtelijke aansprakelijkheid, en ook niet specifiek kunnen kijken, omdat je toch wel veel meer feiten nodig hebt over wat er gebeurd is. Tot nu toe, op basis van wat mij bekend is, zie ik niet meteen welke strafrechtelijke bepalingen hier in het geding zouden kunnen zijn. Maar als er feiten zijn die wijzen op strafrechtelijke aansprakelijkheid, dan kan dat gebruikt worden om ook druk te zetten op de onderneming in kwestie, om misschien gemakkelijk tot schikkingen te komen over de civielrechtelijke aansprakelijkheden en de kosten. Dat kan dus een bijkomende piste zijn die men kan bewandelen om een goede uitkomst te bewerkstelligen.

Er was de vraag over afvalstoffen en grond en een vervuilde bodem. Er was de opmerking van Isabelle Larmuseau, dacht ik, betreffende het bekijken van de vervuilende stof als afvalstof. Dat is een beetje haar truc, laat het mij zo zeggen. Wat ze in feite zegt is dat je vervuilde grond in twee delen moet splitsen. Je hebt de grond en je hebt de vervuiling, de chemische stof. Als je het zo doet, zeg je gewoon dat die vervuilende stof afval is, en die moet je verwijderen. Dat zou je kunnen proberen. Maar ik denk dat dat al geprobeerd is

en impliciet verworpen is, ten minste door de wetgever tot dusver. De wetgever heeft eigenlijk gezegd dat die vervuilde bodem als zodanig in situ geen afval is. En als je zegt 'vervuilde bodem als zodanig in situ', waarover spreek je dan? Dan spreek je over de bodem als bodem, en over die vervuilende stof in die bodem. Anders is het geen vervuilde bodem. Dus ik denk dat haar trucje misschien niet zal werken, tenzij … Als je hetzelfde zou doen met een niet-chemical die in de bodem dringt, met bijvoorbeeld autowrakken, dan gaat je verhaal niet op, ook niet als je er een beetje zand overheen gooit. Je kunt moeilijk zeggen dat je een partij autowrakken hebt gedumpt, dat je er wat zand over gooit en dat het nu deel is van de bodem. En klaar ben je. Dat verhaal gaat uiteraard niet op, want daar kun je zeggen dat het afval gemakkelijk te separeren is van de bodem. Dan heb je een goed argument, dan zie ik veel in haar denkpiste. Maar als het gaat over stoffen die wijdverspreid in de bodem zitten en daar niet of nauwelijks van te scheiden zijn, dan zie ik dat niet een-twee-drie zitten.

De vraag werd gesteld wie nu precies aansprakelijk is voor die vervuilde grond. Is dat dan de vervuiler zelf of de uitgraver van die grond? Ik denk dat je daarvan kunt zeggen dat in het afvalrecht, voor zover het om afval gaat, het in eerste instantie de houder van die grond zal zijn. Het is diegene die de grond uitgraaft die daarmee de afvalstof genereert, dus die wordt dan ook meteen de houder van die afvalstof. Die zal dan ook aan de verplichtingen moeten voldoen. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er niet op een andere manier een bepaalde vordering kan worden gericht tegen die vervuiler. Maar dan moet je een van die pistes die we eerder bespraken, gaan bewandelen.

Een tweede vraag ging over het ontbreken van kwaliteitsnormen. Dat is uiteraard een probleem, want voor zover je geen kwaliteitsnormen hebt, kun je misschien ook moeilijker aantonen dat er een bezorgdheid bestond over een bepaalde stof. Er is geen kwaliteitsnorm, dus kennelijk maakte het niet echt uit, zou je kunnen zeggen. En het is misschien ook moeilijker om dan aan te tonen bij welke concentratie van een bepaalde stof er wel een zorgplicht zal ontstaan of er wel een bezorgdheid ontstaat die aanleiding kan geven tot een zorgplicht. Dat maakt het zeker moeilijker.

Ook in het kader van gebroken leidingen en dergelijke wordt de zaak inderdaad wel wat complexer. Want iedere industriële site heeft wel eens last van kleinere ongelukken die zich voordoen: leidingen die breken, vaten die omvallen, lekken die optreden, of wat het ook moge zijn. Dat is een veel voorkomend probleem op grote sites. Daar valt weinig aan te doen, behalve dat je een fatsoenlijk responssysteem opzet in dit verband. Je moet op al die dingen meteen adequaat reageren, en er altijd op gericht zijn om zoveel mogelijk lekkages en schade te beperken. Voor zover zo'n systeem niet bestaan heeft, kun je daar misschien weer wijzen naar een zorgplicht die dan mogelijk geschonden is.

Bij die dading ging het dan specifiek over de vermenging van grond van het bedrijf, van 3M, met grond van elders, en of dat wel handig is, gezien de mogelijke aansprakelijkheden die zich nog kunnen voordoen en nog moeten worden geregeld. Ik denk inderdaad dat, indien er gerede twijfel bestaat over de mate van vervuiling van de grond van 3M vergeleken met de grond van elders, je dan goede reden zou hebben om die gronden niet te vermengen, en die gronden wel degelijk goed gescheiden te houden. Men kan dan specifieke zones aanwijzen voor de ene versus de andere grond, de gronden steeds apart samplen, meten hoe de concentraties zijn in die gronden, enzovoort, om te kijken of die grond inderdaad kan worden hergebruikt. Ik denk dat dat op zichzelf een verstandige zet zou kunnen zijn indien je daar twijfels hebt, of indien je zeker wilt stellen dat dat zo is, dat die grond van 3M eigenlijk net zo vervuild of net zo schoon is als de grond van elders. Vermenging vermijden lijkt in dat verband een goed idee.

Ik kom tot de volgende, en ik dacht ook de laatste set van vragen. De eerste vraag was of het zo is dat het bedrijf, wanneer het een vergunning krijgt, nog steeds moet handelen volgens alle algemene plichten die reeds bestonden of die daarna nog in het leven worden geroepen. Ik denk dat je daar in algemene zin 'ja' op kunt zeggen. Die vergunning ontslaat jou van de plicht om een vergunning te bekomen: wanneer je een vergunning hebt, heb

je voldaan aan je vergunningsplicht. Verder heb je dan de plicht om je te houden aan die vergunningsvoorschriften. En als er naast de vergunningsvoorschriften nog andere voorschriften, andere regels, andere zorgplichten van toepassing zijn, inclusief civielrechtelijke zorgplichten, dan blijven die plichten gewoon voortbestaan. Wat dat betreft heeft die vergunning in algemene zin dus geen bevrijdende werking.

Zoals ik al eerder zei, zou je daar in bepaalde gevallen mogelijk anders over kunnen oordelen, op grond van de overwegingen die ik eerder gaf. Je zou dus kunnen zeggen dat er zo'n diepgaande analyse is geweest van bijvoorbeeld de normen voor de emissie van PFOS. Dat is allemaal zeer uitgebreid besproken, alle belangen zijn daar zeker diepgaand tegen elkaar afgewogen, en de overheid is tot een beslissing kunnen komen. Wie ben ik dan als civiele rechter om daar tussendoor te gaan fietsen en mijn eigen normen op te leggen, met veel minder kennis van de problematiek? Dat kan dan inderdaad een belangrijke overweging zijn. Er zijn dus uitzonderingen mogelijk waarin de rechter gewoon niet een civielrechtelijke norm kan vinden die verdergaat dan de reeds bestaande voorschriften van de vergunning.

De zorgplicht blijft inderdaad voortduren. Die plicht bestaat in principe in algemene zin altijd, maar wordt alleen getriggerd wanneer je iets doet. Met andere woorden, die wordt tot leven gewekt. Die is in feite slapend, die bestaat wel. En je hebt een zorgplicht indien je een bepaalde activiteit gaat doen. Maar als je het niet doet, dan heb je die plicht niet. Je moet dat eerder zo zien. Het is een zorgplicht die eigenlijk op Jan en alleman rust, maar die wordt pas tot leven geroepen, die wordt pas actueel wanneer je aan bepaalde voorwaarden voldoet: wanneer je een bepaalde activiteit uitoefent, wanneer je een gebouw koopt, wanneer je een product gaat maken, wanneer je je in een bepaalde situatie begeeft. Ik zou het eerder zo willen uitleggen, dat je die zorgplicht zo moet interpreteren.

Komt er dan een einde aan zo'n zorgplicht? Kun je daarvan af geraken? Ja, bijvoorbeeld door te stoppen. Neem bijvoorbeeld de zorgplicht ten aanzien van 'persistent chemicals': als ik geen persistente stoffen meer verkoop, heb ik geen zorgplicht meer, want ik heb ze niet. Dat spreekt dan voor zich. In die zin kun je een einde maken aan zorgplicht. Je kunt ervan af geraken.

Maar het is denk ik ook nuttig om op een ander aspect in dit verband te wijzen: hoe moet je die zorgplicht zien in het kader van producten die zich verspreiden door de economie? Hoe moet je dat zien in het kader van de 'lifecycle' van een bepaalde chemische stof, bijvoorbeeld? De lifecycle begint bij de fabricage tot en met de verwijdering van die stof helemaal op het einde, en alles ertussenin. In dat verband worden in de industrie, en met name in de chemische industrie, allerlei principes gehanteerd van 'corporate stewardship' en met name 'product stewardship'. Dat zijn principes die erop neerkomen dat je systemen in het leven wilt roepen die zoveel mogelijk de risico's van jouw producten tijdens de volledige levensduur willen beperken. En die systemen wil je ook ten uitvoer leggen. Je wilt dus niet zeggen dat je het product hebt gemaakt en hebt verkocht, en dan ben je ervan af. Nee, je aanvaardt ook verantwoordelijkheid voor wat er met die producten gebeurt nadat je ze verkocht hebt. En dat noemen ze 'product stewardship': de begeleiding van het riskmanagement, op grond van je superieure kennis in het algemeen, in de hele keten. Dat is een beetje de idee. Dat is iets wat bij die interpretatie van de zorgplicht ook nog een rol kan spelen.

Er was de vraag over dading en daarbij betrekkend de bedoelingen van partijen, en hoe we daar de verhouding moeten zien met niet alleen de burgerrechtelijke aansprakelijkheid maar ook met het strafrecht. Ik denk dat de dading en het strafrecht in deze context niet aan de orde is. Ik zie met andere woorden niet in hoe een civielrechtelijke dading relevant gaat zijn voor de strafrechtelijke constellatie. Dus voor zover strafrecht hier aan de orde is, lijkt het mij bijzonder sterk dat die dading daar een rol gaat spelen. Want de partijen die hierbij betrokken zijn, zijn helemaal niet bevoegd om een dading van strafrechtelijke aansprakelijkheid te doen. Lantis is niet de officier van justitie, is niet de procureur, is niet het openbaar ministerie of wie dan ook. Het is op geen enkele wijze betrokken bij de

strafrechtelijke strafoplegging. Het is ook niet geautoriseerd door die autoriteiten, vermoed ik. Dus in dat verband denk ik, wat betreft de strafrechtelijke aansprakelijkheid, dat dat hier totaal onverlet blijft.

Op het vlak van burgerrecht heb je, zoals we eerder bespraken, te maken met hoe je de draagwijdte van je overeenkomst uitlegt. Was er sprake van mogelijke dwaling omdat er geen informatie verstrekt werd of informatie werd achtergehouden enzovoort? Die analyse moet je maken om te kunnen kijken welke invloed die dading heeft op de civielrechtelijke aansprakelijkheid.

Dan was er de vraag over de twee sleutelvragen die ik op het einde formuleerde: is de vraag 'had de onderneming kunnen weten dat …' gekoppeld aan de vraag 'had ze moeten handelen'? Het antwoord daarop is 'ja'. Die zijn gekoppeld, denk ik. Je zegt in feite 'wanneer je eenmaal bepaalde kennis had of had moeten hebben' – dat zijn twee opties. In mijn vraag 'had men kunnen weten' zit impliciet 'weten' vervat. Deze vraag is dus in feite strenger dan de vraag 'of je het wist'. Want als je het niet wist, had je het misschien wel kunnen weten. Deze vraag gaat dus net een stapje verder. Maar die vraag hangt natuurlijk direct samen met de vraag of je dan moet handelen. Want je handelt in feite op basis van die kennis. Je handeling is niet een handeling die je in abstracto doet, zonder dat je begrijpt wat je doet. Je handelt op basis van bepaalde kennis.

Het is een veel moeilijkere kwestie als je weet dat een stof persistent is, en dus lang blijft voortbestaan in het milieu, maar je geen enkel bewijs hebt over de schadelijkheid van die stof die in het milieu blijft voorbestaan. Met andere woorden: het blijft wel voortbestaan, maar je hebt geen enkel bewijs dat die stof in het milieu ook schade zal kunnen berokkenen, aan de mens, aan organismen of wat dan ook. Moet je dan ook handelen? Heb je dan toch een soort van voorzorgsplicht – het voorzorgsbeginsel is ook iets wat in het milieurecht staat – om desalniettemin al maatregelen te nemen? Dan handel je puur en alleen op basis van het feit dat een stof een lange halfwaardetijd heeft. Dat is een moeilijke vraag, en dat moet je je opnieuw gaan afvragen, vandaag, achteraf, zou je dat wel kunnen beargumenteren, maar was er destijds ook een redelijke verwachting dat de onderneming, die alleen maar weet dat de stof persistent is en niet weet dat die stof schade berokkent, al maatregelen zou nemen om te voorkomen dat die stof in het milieu terechtkomt, op basis van het voorzorgsbeginsel? Dat is een veel moeilijkere vraag. Dan moet je nog eens heel goed nagaan op grond waarvan je daar positief op zou kunnen antwoorden.

In dat verband speelt natuurlijk de evolutie van de kennis over de betreffende stoffen, over PFOS en PFAS, een belangrijke rol. Uiteraard is het zo dat de kennis die je hebt over die stoffen, in belangrijke mate de zorgplicht beïnvloedt en definieert. Naarmate je meer weet, moet je ook verdergaande preventieve en andere maatregelen treffen om schade te voorkomen. Daaronder kunnen dan al die plichten vallen die we eerder gezien hebben: informatieplicht, maar ook onderzoek en sanering, monitoring, herstel, tot en met gebruiksveranderingen of -limiteringen.

Dat was denk ik de laatste vraag.

De voorzitter: Dank u wel voor alle antwoorden.

Collega's, zijn er zaken die nog niet beantwoord zijn? Het was heel uitgebreid, maar misschien zijn er nog bijkomende vragen.

Mevrouw Rombouts heeft het woord.

Tinne Rombouts: Dank u wel voor alle uitgebreide en ongelooflijk duidelijke antwoorden. Ik heb nog twee kleine bijkomende vragen.

Ten eerste, ter verduidelijking: u geeft duidelijk aan dat de meeste bedrijven er een redelijke goede deontologie op nahouden dat, als ze in een land waar ze bepaalde

producten produceren, via rechtspraak te horen krijgen dat die producten schade veroorzaken, ze ook in andere landen proberen na te gaan hoe ze schade kunnen voorkomen. Uiteraard zal die zorgplicht hen daar ook wel toe aanzetten. Maar ik stel me hierbij de vraag of dat dan enkel ten aanzien is van schade voorkomen of geldt dat dan ook ten aanzien van schade herstellen? Als in een bepaald land bijvoorbeeld duidelijk is geworden dat een bepaald productieproces schade heeft veroorzaakt en als daar een duidelijke boodschap is gekomen dat die schade hersteld of vergoed moet worden, in welke mate zijn bedrijven die met die producten werken – en misschien moet dat breder gaan en productgebonden zijn – automatisch verplicht om ook in andere landen – dan komen we bij dat onderzoek en dat herstel waar u op het einde naar verwijst – te zoeken naar herstel of daar effectief werk van te maken en verdere vervuiling of verspreiding te onderzoeken, zonder dat de overheid daarin tussenkomt – anders moet de overheid alles continu op de voet gaan volgen. In welke mate geldt die verplichting automatisch bij die bedrijven?

Een tweede vraag betreft FBSA, een stof die 3M ook produceert of die toch op de site aanwezig is en waarvoor geen genormeerde parameters zijn. Als die stoffen niet genormeerd zijn en daar geen vergunning voor is, in welke mate is dat bedrijf dan verplicht om voorzorgsmaatregelen te nemen, die stof aan te melden bij overheden of een aanzet te geven tot eventuele normering van die stof?

De voorzitter: Mevrouw Schauvliege heeft het woord.

Mieke Schauvliege: Ik wil me aansluiten bij de vraag over normen en even een uitspraak van de bodemsaneringsdeskundigen hier in de commissie voorleggen. Er is recent heel wat discussie over normen voor PFOS. Karl Vrancken heeft gesteld dat de Commissie Grondverzet zich aansluit bij de norm van 3 microgram per kilogram droge stof, een hele verstrenging. In Vlaanderen hanteren we op dit moment nog de oude norm tot 70 microgram per kilogram droge stof of zelfs hoger, te gebruiken als constructiemateriaal, na advies van de bodemsaneringsdeskundigen. In deze commissie stelden de bodemsaneringsdeskundigen dat hun aansprakelijkheid in het geding komt, dat ze heel bang zijn en dus eigenlijk geen dergelijke rapporten meer willen afleveren, omdat de gehanteerde normen ter discussie staan en zij die verantwoordelijkheid niet willen dragen. Wat is uw reactie hierop? Is de bezorgdheid van de bodemsaneringsdeskundigen terecht? En hoe moet Vlaanderen daarop reageren? Hoe zit de aansprakelijkheidsverhouding dan tussen de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM), die een norm opbouwt en laat goedkeuren, en de bodemsaneringsdeskundigen?

Ik wil ook nog eens ingaan op de rol van Lantis. U zei daarnet dat Lantis, op het moment dat Lantis begint te graven, de veroorzaker wordt en zo aansprakelijk wordt. Lantis stelt: "Wij voeren werken uit ter hoogte van die vervuilde site, maar wij gaan uit van een standstillprincipe. Wij gaan er dus van uit dat de vervuiling niet erger wordt" – dat is de redenering – "en dus komen wij niet in het vizier als het gaat over het verschuiven van aansprakelijkheid van 3M naar Lantis." Maar er is ook een rapport van de Commissie Grondverzet dat aangeeft dat ze eigenlijk niet weten of de vervuiling door die graafwerken niet erger wordt of verder verspreid raakt. De commissie geeft aan dat dat eigenlijk gemonitord moet worden om te kijken hoe alles evolueert. Ze geeft heel duidelijk aan dat dat een onzekere factor is. Als dat zo is, is de stelligheid van Lantis over die aansprakelijkheid dan wel terecht? Dat lijkt me wel een belangrijke vraag.

Dan wat betreft historische vervuiling: ik hoor in uw betoog toch wel een groot verschil in aansprakelijkheid bij historische vervuiling of nieuwe vervuiling. Hoe verhoudt dat zich ten opzichte van elkaar? Heb ik het goed begrepen, zeker nu bij 3M, waar het voor een stuk gaat om oude vervuiling en voor een stuk over nieuwe vervuiling, dat de vervuiling die nu tot stand komt, een belangrijk deel zal uitmaken van de aansprakelijkheid? Als het bedrijf zich volledig kan beroepen op historische vervuiling, zal het dan een moeilijker verhaal worden? Klopt die redenering of niet?

De voorzitter: De heer Schiltz heeft het woord.

Willem-Frederik Schiltz: Voorzitter, ik heb een punt van orde. Ik heb het er toch moeilijk mee dat aan de professor gevraagd wordt om de aansprakelijkheid van Lantis in dezen te beoordelen. De omstandigheden die mevrouw Schauvliege schetst, zijn zodanig specifiek, dat ik het moeilijk vind om die vraag hier beantwoord te zien. Zoals eerder al gezegd, het is niet de taak van de commissie om de aansprakelijkheid van verschillende partijen vast te stellen, zeker niet als het over civiel recht gaat.

De voorzitter: De professor heeft daarnet al aangegeven dat hij de concrete case niet dermate kent, dus een algemeen antwoord kan volgens mij wel, een specifiek niet.

De heer D'Haese heeft het woord.

Jos D'Haese: Bedankt voor de heel uitgebreide antwoorden, professor.

Ik heb nog een vraagje over de zorgplicht, om nog een heel klein beetje verder te gaan dan het antwoord dat u daarnet gaf. U zegt dat als er geen kwaliteitsnormen zijn, het moeilijk is om te bepalen of daar dan op een bepaald moment bezorgdheid rond was en dus om een zorgplicht aan te tonen. Dan vraag ik mij gewoon het volgende af. We spreken in casu over een internationaal bedrijf. Als er elders, in andere delen van de wereld, wel normen zijn of onderzocht worden, kan dat dan mee in rekening gebracht worden om zo'n zorgplicht te bepalen of gaat het echt enkel over het afgesloten geheel van het land in kwestie?

De voorzitter: De heer Daniëls heeft het woord.

Koen Daniëls: Ik wil u feliciteren omdat u al die vragen hebt onthouden en ook beantwoord, professor. We hebben in deze commissie al andere zaken gezien. Ik vind dat dat wel gezegd mag worden.

Ik had een gelijkaardige vraag als collega D'Haese. Ik worstel wat met die zorgplicht. Dat is de kern van het verhaal, ook gezien uw afsluitende sleutelvragen, 'U had kunnen weten dat er problemen zouden ontstaan', met de nadruk op 'kunnen'. Maar u gaf ook direct aan dat met de bril van vandaag terugkijken naar het verleden moeilijk is. Had dat bedrijf kunnen weten dat bepaalde producten al dan niet schadelijk zouden kunnen zijn? Dat zijn de twee zaken die u met elkaar in verband brengt. Wat wordt internationaal gezien als toetssteen? Zijn dat inderdaad internationale normen en waarden? Bijvoorbeeld: in land X gebruiken ze die waarde. Kun je dat als toetssteen gebruiken of gaat het veel verder? Bijvoorbeeld een intern rapport van bedrijf X, dat met een bepaald product werkt – concurrent, concullega, het bedrijf zelf – is dat al voldoende voorwaarde om te zeggen dat ergens tegen gezondigd wordt? Met andere woorden, wat wordt internationaal gezien als een toetssteen om te kunnen zeggen: 'U had het kunnen weten, maar u hebt zich daar niet van vergewist.'?

De voorzitter: Ik denk dat iedereen met bijkomende vragen aan het woord is geweest.

De heer Bergkamp heeft het woord.

Lucas Bergkamp: De eerste vraag betrof de deontologie van multinationale bedrijven in het algemeen en de idee dat zij wereldwijd dezelfde risicobeheersingsprogramma's en 'environmental policies' hanteren. Ik denk dat dat zo is ten aanzien van preventie, maar die policies strekken zich in bepaalde mate ook uit over herstel. Dan moet je denken aan dingen zoals 'spill clean-up' of 'emergency response', waarbij je direct maatregelen neemt. Als het echter gaat om verontreiniging die zich over heel lange periodes beetje bij beetje opstapelt – een lekje hier of daar dat op zichzelf wel goed wordt opgelost, maar over de jaren heen toch een serieuze pluim genereert – daar wordt over het algemeen wel vrij sterk verwezen naar nationale wetgeving en programma's om alles aan te pakken. Het is moeilijker om daar een algemene lijn in te trekken, aangezien sommige landen een

duidelijk administratiefrechtelijk regime hebben dat werkt met een oriënterend bodemonderzoek, een periodiek bodemonderzoek enzovoort, en landen die daar minder mee werken. Er zijn altijd wel minimale dingen die men in dat verband doet, maar hoe ver die precies gaan en of die altijd en overal zo worden uitgevoerd, dat moet je van bedrijf tot bedrijf bekijken.

Ik denk wel dat herstel iets minder aan de orde is voor de ondernemingen zelf, omdat de incentives daar wat anders liggen. Bij preventie geldt 'an ounce of prevention is worth a pound of cure': financieel gezien is preventie nuttig omdat je daarmee kosten kunt voorkomen. Als het echter om herstel gaat, is dat niet altijd zo; daar ligt alles wat anders. Maar ik denk wel dat je kunt zeggen dat de bestaande environmental policies, die zich in bepaalde mate ook uitstrekken over ontstane milieuschade of -verontreiniging, door veel ondernemingen inderdaad wereldwijd worden toegepast, niet alleen in landen die die eisen stellen, maar ook in landen die die eisen als dusdanig niet stellen. Hoe ver die op het vlak dan precies reiken, dat moet je case by case bekijken en beoordelen.

Ik denk niet dat je nu op grond van een of ander internationaal recht een plicht kunt aannemen om altijd zelf werk te maken van herstel, hoewel je aan de andere kant wel argumenten kunt ontlenen bij ontwikkelingen in het kader van 'corporate social responsibility' (CSR), van duurzaamheid of 'supply chain responsibility'. Daar kun je wel argumenten ontlenen dat er ergens een plicht is, die ook door bedrijven wordt aanvaard, om bepaalde milieuschade te herstellen. In dat kader wordt soms ook gepleit voor een recht op een schoon milieu, ook in België. Rechtsgeleerden die daarvoor pleiten, vinden dat we eigenlijk zo'n soort recht nodig hebben, een recht op een schoon of een gezond milieu. Dat zou in dit verband een rol kunnen spelen, aangezien veel bedrijven het naleven van de mensenrechten als een policy hebben opgenomen. Dan zouden ze dus ook dat recht op een schoon milieu moeten naleven en bijgevolg ook milieuschade moeten herstellen.

De tweede vraag was of een bedrijf verplicht is maatregelen te nemen voor FBSA als niet-genormeerde stof, dan wel of ze informatie moeten geven. Die vraag moet je beoordelen niet alleen in de context van de regelgeving die van toepassing is, maar ook in de context van de vergunningsprocedure en wat er precies door de vergunninghouder gemeld is bij de aanvraag van de vergunning. Dan kun je bijvoorbeeld nagaan of de stof in de vergunning vernoemd is als een stof die geloosd zou worden en of de administratie bijvoorbeeld heeft nagelaten om die stof te normeren, bijvoorbeeld omdat ze het niet belangrijk vond of daar geen norm voor had. Dat zou de eerste piste zijn: is die stof al dan niet ter kennis gebracht van de autoriteiten, ofwel door een beschrijving van het productieproces of in de vergunningsaanvraag zelf? Dat zou je in eerste instantie moeten nagaan en dan zou je kunnen nagaan hoe de autoriteiten in kwestie dat zelf beoordeeld hebben.

Als er geen norm is, moet je dan zelf maatregelen nemen of informatie geven? Dan val je terug op die algemene civielrechtelijke zorgplicht die je hebt om wel degelijk relevante informatie te geven en wel degelijk iets te doen aan je emissie, zeker als er gevolgen kunnen zijn voor het milieu of de menselijke gezondheid. Dus voor zover we daarmee te maken hebben, kun je wel degelijk het argument aanvoeren dat er, ondanks het ontbreken van een norm in de vergunning, wel een civielrechtelijke plicht bestaat om daar iets aan te doen. Wat dat dan precies inhoudt, dat zou je moeten bekijken in functie van de wetenschap.

Inzake normen voor PFOS: de oude norm ligt op 70 microgram per kilogram droge stof. Dat zou zo vastgelegd zijn door de OVAM, na advies van de bodemsaneringsdeskundige. Voor het vastleggen van die norm is de aansprakelijkheid van de adviseurs aan de orde, omdat iedereen nu plots zou pleiten voor een veel lagere norm naar aanleiding van de ervaringen met PFOS in de omgeving, maar ik denk ook naar aanleiding van de grote publieke aandacht die dit probleem nu plotseling gekregen heeft, wat natuurlijk nogal snel kan leiden tot overreactie. Daar moet je ook altijd beducht voor zijn: zodra dingen in de

media verschijnen, wil iedereen plots strenger worden dan streng. Dat is een element dat je in de beschouwingen zou moeten meenemen.

Maar ik kom terug op de aansprakelijkheid. Bodemadviseurs werken natuurlijk op basis van wat de wetenschap hen leert en van wat gezien wordt als aanvaardbaar. Zolang zij handelen naar eer en geweten, hun werk grondig doen en zorgvuldig te werk gaan, denk ik niet dat zij aansprakelijk kunnen worden gehouden voor hun adviezen. Het feit dat zij een norm hebben ondersteund die op 70 microgram kwam te liggen, is iets wat op zichzelf helemaal geen probleem hoeft te zijn.

De vraag is wel hoe dat advies onderbouwd is. Hebben zij de volledige wetenschappelijke literatuur daarover volledig geëvalueerd, de juiste benadering toegepast, meer gewicht toegekend aan goede, statistische goed onderbouwde studies en minder gewicht aan methodologisch zwakkere of minder betrouwbare studies? Hebben die mensen hun werk goed gedaan en zijn ze zo tot gedegen wetenschappelijke adviezen gekomen, dan denk ik niet dat een rechter hen snel aansprakelijk zal houden voor hun adviezen, omdat een ander orgaan besloten heeft om onder publieke druk of media-aandacht een lagere norm vast te leggen. Ik denk dat je de zaak ook wel van die kant moet bekijken.

Is de OVAM dan aansprakelijk? Mijn antwoord is wederom: niet noodzakelijkerwijs. Dat hangt ervan af. De OVAM heeft haar werk misschien ook prima gedaan; misschien valt daar helemaal niets op aan te merken. Om daar dus meteen over aansprakelijkheid te gaan spreken, lijkt me vrij ver gaan. Het zal nog heel veel extra informatie vergen om überhaupt te komen tot een schijn van mogelijke aansprakelijkheid.

Als het specifiek gaat over de uitgraver van de grond en in hoeverre die aansprakelijk wordt voor zaken waar die voorheen niet aansprakelijk voor was: als een uitgraver vervuilde grond uitgraaft, dan wordt die op dat moment houder van die grond, maar dat wil niet zeggen dat die uitgraver aansprakelijk wordt voor de kosten verbonden aan het verwerken van die grond. Hij heeft op dat moment wel directe verplichtingen op grond van de milieuwetgeving, omdat hij op dat moment, door het uitgraven, die afvalstof naar boven heeft gehaald. Voorheen was het in situ grond, hij maakt er afval van, hij is de houder ervan, dus hij moet zijn verplichtingen nakomen. Dat staat los van de vraag wie er moet betalen voor de fatsoenlijke verwerking van die grond. Die twee dingen staan los van elkaar, dus ik zou in dit verband niet willen spreken van een verschuiving van verantwoordelijkheden, nu Lantis die grond uitgraaft.

Het is natuurlijk wel zo dat er een soort van overeenkomst is. Daar hadden we het eerder al over. Die moet je daar wel bij betrekken om te beoordelen welke aansprakelijkheden of verplichtingen Lantis al dan niet heeft aanvaard of overgenomen in dat verband.

Een standstillprincipe zegt mij als dusdanig niet zoveel. Misschien bedoelt men daarmee dat de dading enkel gaat over de situatie zoals die momenteel is en niet over de situatie zoals die in de toekomst evolueert, bijvoorbeeld door migratie van bodemverontreiniging na werken of ten gevolge van verspreiding door natuurlijke processen als regen. Ik weet niet binnen welke context die standstill is geformuleerd en toegepast zal worden, maar algemeen zou ik zeggen dat zo’n principe wel belang kan hebben in de context van een overeenkomst die ofwel dading ofwel vrijwaring inhoudt, om de aansprakelijkheid dan te beperken, voor zover het is uitgedrukt in woorden die begrijpelijk zijn. Het zou ook kunnen betekenen dat wijzigingen nadien niet begrepen zijn binnen de reikwijdte van de overeenkomst, waardoor die nog een afzonderlijke beoordeling vergen over de aansprakelijkheid, losstaand van de overeenkomst zelf.

Een uitgraving kan, denk ik, vervuiling verspreiden. Dat lijkt mij een feitelijke zaak, dat klinkt me vrij logisch in de oren, want je gaat grond verplaatsen en daarmee kun je allerlei processen in werking zetten die leiden tot verspreiding van de verontreiniging.

Wat historische versus nieuwe vervuiling betreft: is het nu zo dat hoe meer historisch de vervuiling is, hoe minder aansprakelijkheid er is? Ja, dat klopt, denk ik, weliswaar met dien

verstande dat de datum waarop het administratieve recht die beslissing heeft gemaakt – er is een specifieke datum in de Vlaamse regelgeving over wanneer verontreiniging historisch is – niet noodzakelijkerwijze ook geldt voor de civiele rechter. Die kan dus andere data nemen, zoals we ook in Nederland gezien hebben: de datum die de Nederlandse Hoge Raad heeft gehanteerd, was zeker niet de datum van de wetgever, maar lag veel eerder, namelijk het opstarten van de parlementaire debatten over het probleem. Je moet een duidelijk verschil maken tussen de datum voor administratiefrechtelijk gebruik en de datum voor civielrechtelijk gebruik.

Dan was er een vraag over de inroepbaarheid van de zorgplicht bij afwezigheid van kwaliteitsnormen. Kun je in dat geval normen uit andere landen gebruiken? Ik denk dat het antwoord civielrechtelijk zeker 'ja' is. Dat is namelijk de idee achter de open normen van het civiel recht: dat is een soort van vangnet dat je inzet als er geen andere normen zijn om naar te verwijzen. Die algemene zorgvuldigheidsnormen die in het civiel recht in acht worden genomen, hoeven helemaal niet vastgelegd te zijn in het publiek recht of administratief recht van het land in kwestie. De rechter kan die vinden op basis van normen die in andere landen zijn aangenomen, omdat die een indicatie kunnen geven van het feit dat er een probleem bestaat bij de overschrijding van bepaalde limieten en dat er voor ondernemingen dus indicaties zijn dat ze maatregelen moeten treffen. De relevantie daarvan is hoog en zou zeker bekeken moeten worden.

Dan is er het probleem van de 'in-hindsight'-beoordeling. Dat is inderdaad een belangrijk probleem. Als je alles 'in hindsight' beoordeelt, dan is aansprakelijkheid moeilijk te begrenzen. Als je je baseert op een schuldaansprakelijkheid, dan moet je er rekening mee houden dat je die schuld ook moet kunnen aantonen. Dat betekent dat je ook in eer en geweten moet kunnen zeggen dat de kennis die ter beschikking was op het moment dat die persoon de beslissing moest nemen, die persoon had moeten doen bewegen om daadwerkelijk bepaalde maatregelen te treffen. Dat moet je dus niet achteraf zeggen, maar voorafgaand aan het moment van beslissingneming. Maar het is een dynamisch proces. Die persoon moet keer op keer die beslissing nemen. Keer op keer moet die zich afvragen: 'Moet ik mijn practice, moet ik mijn handelen aanpassen in functie van nieuwe kennis?' Dat is een proces dat evolueert in de tijd. Daarom speelt de evoluerende wetenschap een belangrijke rol. Internationale ondernemingen die zich bezighouden met potentieel schadelijke stoffen en ook toxicologen of wetenschappelijke staf in dienst hebben, die zich met zulke zaken bezighouden, zijn op de hoogte – of zouden het toch moeten zijn – van de laatste wetenschappelijke ontwikkelingen op dat vlak, en dat zijn ze over het algemeen ook. Het probleem dat je daarnaast in acht moet nemen, is de vraag wanneer er voldoende bewijs is om te zeggen: "Nu moeten we echt maatregelen treffen, want het gaat niet meer om één studie met een lage statistische waarde, maar om vele studies met hoge statistische waarde." Dan kun je duidelijk zeggen dat er een probleem speelt. Dat is iets wat je van geval tot geval moet beoordelen, maar steeds vanuit de informatie die op een bepaald moment in de tijd ter beschikking staat. Dat is de toetssteen die je gebruikt. Mag je daarbij normen van andere landen gebruiken? Jazeker, want die zijn bijna altijd gebaseerd op wetenschappelijke rapporten. Geen enkel land neemt in dit verband maatregelen, zonder dat daar een wetenschappelijke onderbouwing voor is.

Kun je daarin ook een rapport van een bepaald bedrijf betrekken? Dat ligt moeilijker, want dat is iets wat over het algemeen niet gepubliceerd wordt. Natuurlijk, als je concurrent al proeven heeft gedaan, maar die informatie niet met de industrie heeft gedeeld, dan is het niet mogelijk om je daarop te baseren. Dan zou ik in zijn algemeenheid zeggen van niet, tenzij je kunt zeggen dat er een algemene plicht was om onderzoek te doen en je in ieder geval had moeten kijken of er een probleem zou kunnen bestaan, ofwel door zelf onderzoek te doen ofwel door het na te vragen bij concurrenten.

Hierbij is het misschien ook van belang om te wijzen op het onderscheid dat wordt gemaakt tussen wetenschappelijke informatie die kan worden beschouwd als een publiek goed en wetenschappelijke informatie die eerder als privaat goed wordt gezien. Als het gaat om informatie in die eerste categorie, ga je sowieso minder kijken naar ondernemingen om

dat soort informatie te ontwikkelen, omdat je die eerder verwacht van wetenschappelijke en academische instellingen, voor overheden. Het is informatie die in het algemeen belang moet worden ontwikkeld en dus niet bepaald gebonden is aan een bepaald product dat door een bepaald deel van de industrie wordt gemaakt. Maar als het gaat om informatie als privaat goed, direct gekoppeld aan producten die door een bepaalde industrietak worden gemaakt, dan is er wel degelijk een plicht om dat soort informatie te ontwikkelen.

Dat waren alle vragen, denk ik.

De voorzitter: Dank u wel, mijnheer Bergkamp, voor uw heel uitvoerige antwoorden.

Collega's, daarmee zijn we aan het eind van deze hoorzitting gekomen. Ik zou graag de spreker willen bedanken, en jullie voor jullie aandacht en jullie aanwezigheid. We zien elkaar vrijdag 3 september opnieuw voor de eerste getuigenissen, meteen 3M.

Hannes ANAF,
voorzitter

Tinne ROMBOUTS
Willem-Frederik SCHILTZ
Mieke SCHAUVLIEGE,
verslaggevers